

IRENA MALINOWSKA (Kraków)

Ustrój komuny Bolonii w XV wieku

I. Powstanie i ustrój komuny Bolonii w okresie wcześniejszym (XII—XIV w.). — II. Statuty regulujące ustrój komuny bolońskiej w XV w. — III. Ustrój komuny według statutów obowiązujących w 1458 r. 1. Rady (zgromadzenia), 2. Kolegia. 3. *Regimen civitatis* (reformatorzy), 4. Urzędy sądowe, 5. Syndycy i ich pomocnicy, 6. Urzędy skarbowe, 7. Urzędy wojskowe, 8. Inne urzędy. — IV. Sprzeczności w normach statutowych. Statuty a praktyka. 1. Reformatorzy a kolegia rządzące, 2. Wikariusz generalny, 3. Pan miasta — *signor*. — V. Ogólna charakterystyka ustroju Bolonii i jego przemian w XV w.

I. POWSTANIE I USTRÓJ KOMUNY W BOLONII (XII—XIV W.)

Komuna miejska jest zjawiskiem typowym dla średniowiecznego ustroju Italii i zjawiskiem niezwykle doniosłym dla rozwoju form ustrojowych we Włoszech i innych krajach Europy.

Komuna to organizacja, która pojawia się w miastach włoskich przeciętnie w XII w. i przeciwstawia się dotychczasowej władzy miejskiej — pana feudalnego i jego urzędnika, hrabiego. Genezą komuny zajmowało się wielu historyków prawa, przede wszystkim uczonych włoskich¹. Powstało wiele teorii; niektóre upatrywały początek komuny w przeżytkach instytucji rzymskich, inne — w instytucjach germańskich, kościelnych czy lennych, lub wszystkich tych łącznie. Najnowsza nauka włoska kładzie nacisk przede wszystkim na nowość i oryginalność komuny w porównaniu z formami poprzednimi; nie była ona instytucją rzymską czy germańską lub kościelną, ale inną, zupełnie nową²,

¹ Wymienić tu należy autorów podstawowych opracowań historii prawa włoskiego, jak: Pertile, Besta, Solmi, autorów specjalnych monografii i rozpraw, jak Volpe, Davidsohn, Hessel i in. oraz autorów prac stosunkowo najnowszych, zwłaszcza F. Calasso i G. de Vergottini.

² Por. F. Calasso, *Gli ordinamenti giuridici del rinascimento medievale*, 2 ed., Milano 1953, s. 116 oraz cytowany tamże G. Volpe, *Il medioevo*, Firenze 1926.

wytworzoną w specyficznych warunkach ekonomicznych i politycznych włoskiego średniowiecza.

Charakterystyczne dla procesu powstawania komuny były zwłaszcza zmiany zachodzące w terytorium podległym władzy miejskiej i w łonie samej ludności³; komuna rozszerzyła bowiem swą władzę na tereny, którymi dotąd organy władzy miejskiej nie zarządzały, tj. na terytorium poza murami miejskimi (*suburbia, comitatus*), a ludność uległa nie znanemu przedtem zróżnicowaniu; w skład jej wchodził obecnie nie tylko mieszczaństwo, ale mieszkańcy terytorium podmiejskiego oraz feudalna szlachta. Mimo tylu różnic ludność komuny stanowiła zwartą społeczność, podobnie jak zwartą całość zaczęło stanowić poszerzone terytorium. Czynnikiem spajającym te nowe elementy były wspólne interesy gospodarcze, tak doniosłe w epoce pierwotnej akumulacji kapitału⁴, oraz wspólne interesy polityczne w obliczu walki cesarstwa z papieżem i wynikających z niej innych konfliktów.

Nie tu miejsce na szczegółowe omawianie skomplikowanego procesu narodzin komuny ani też na omawianie jej dalszego rozwoju, problem ten ma bowiem przebogatą literaturę i dyskusja uczonych nie została jeszcze zakończona. Celowe jednak wydawało się choćby najkrótsze przypomnienie tej problematyki przed przystąpieniem do analizy ustroju komuny Bolonii.

Powstanie w Bolonii niezależnych, samodzielnych organów władzy miejskiej, a tym bardziej powstanie komuny nie da się związać z jakąś ścisłą datą. Proces powstawania ustroju komunalnego w tym mieście był długotrwały i przemiany dokonywały się stopniowo. Z dokumentów pochodzących z początku XII w. dowiadujemy się o buncie Bolończyków przeciw cesarzowi Henrykowi V⁵. Wkrótce potem źródła wspominają już o komunie, obejmującej wszystkich *cives*. Na czele komuny stoją konsulowie, a dotychczasowa władza hrabiego nad miastem ustaje⁶.

Pojawia się więc w Bolonii w XII w. pierwszy typowy dla komuny organ władzy: konsulowie. Występował on nie tylko w miastach włoskich, ale i innych (francuskich, niemieckich itd.)⁷, a wpływ jego za-

³ F. Calasso, o. c., s. 119.

⁴ Por. L. Chiapelli, *La formazione storica del comune cittadino in Italia (territorio lombardo-tosco)*, Firenze 1926, s. 220—231. Por. także Doren, *Storia economica dell'Italia nel medio evo*, oraz G. Sautel, *Les villes du midi méditerranéen au moyen âge: aspects économiques et sociaux (IXe—XIIIe siècles)*, Recueils de la Soc. J. Bodin, t. VII, La ville, cz. 2, Bruxelles 1955, s. 314 i nast.

⁵ Por. A. Hessel, *Geschichte der Stadt Bologna von 1116 bis 1280*, Berlin 1910, s. 51—53.

⁶ Ibidem, s. 54, oraz L. Bagolini, *Ricerche sull'ordinamento giuridico del Comune di Bologna nel secolo XIII*, Bologna 1937, s. 29, 30.

⁷ Por. np. M. Boulet-Sautel, *La formation de la ville médiévale dans*

znaczył się nawet później także w miastach polskich (urząd rajców miejskich)⁸. Tworzyli oni zarząd miasta, tzw. *regimen civitatis*. Wprowadzenie urzędu konsulów nie oznaczało jeszcze demokratycznych rządów w mieście. Wprawdzie obok nich funkcjonowało — znane we wszystkich miastach typu komunalnego — ogólne zgromadzenie mieszczan (*parlamentum, consilium, contio*), lecz najwyższa władza wykonawcza i sądowa należała do konsulów, a ci rekrutowali się wówczas z arystokracji lub przynajmniej z patrycjatu miejskiego; często funkcje te sprawowali kolejno członkowie jednej i tej samej rodziny. Obsadzanie wyższych urzędów miejskich przez „lud” i wyodrębnienie się „ludu” w sensie politycznym to rezultat dopiero późniejszego rozwoju⁹.

W czasie panowania Fryderyka Barbarossy historia Bolonii wiąże się bardzo ściśle z losami całej Italii. Zamiast lokalnych walk z sąsiadami młoda komuna bolońska podejmuje walkę z Hohenstaufem i ten konflikt przyczynia się także do dalszego rozwoju ustroju miejskiego. W celu usprawnienia działalności władz miejskich tworzy się nowe ich organy: małą radę, urzędy sędziów, skarbników i pisarzy (notariuszy)¹⁰.

W drugiej połowie XII w. pojawia się w Bolonii urząd podesty, jako najwyższy w mieście. Jest to również instytucja właściwa wszystkim komunom miejskim. Przez pewien czas obok podesty utrzymują się jeszcze konsulowie. Jednoosobowy urząd podesty miał zastąpić kolegialną władzę konsulów i tym samym zapewnić bardziej sprężysty, jednolity zarząd miasta. Należała do niego władza wykonawcza, wojskowa i sądowa, skupiał więc w swych rękach te dziedziny władzy, które w okresie konsularnym były rozdzielone. Początkowo podestę dla Bolonii mianował cesarz lub poszczególne stronnictwa w mieście. Później zaczęto starać się o zapewnienie jego politycznej „bezstronności”, jego niezależności od jakiegokolwiek stronnictwa w mieście i dlatego wybierano na ten urząd nie Bolończyka, lecz kogoś obcego, z innego miasta. Bezstronność i niezależność podesty była oczywiście iluzoryczna, skoro o jego wyborze decydowała zawsze najsilniejsza frakcja polityczna w mieście. Charakterystyczna jest jednak tendencja łagodzenia konfliktów wewnątrz komuny. Występowały one coraz silniej, zarówno z powodu walki między gwelfami i gibelinami, jak i ze względu na

régions du Centre de la France, Recueils de la Soc. J. Bodin, t. VII, La ville, cz. 2, Bruxelles 1955, s. 357 i nast.; Ph. Dollinger, *Les villes allemandes au moyen âge*, Recueils de la Soc. J. Bodin t. VII, La ville, cz. 2, Bruxelles 1955, s. 373 i in.

⁸ Por. M. Patkaniowski, *O kilku analogiach w ustroju miast włoskich i polskich*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938, s. 334 i nast.

⁹ Por. F. Calasso, o. c., s. 141 oraz A. Hessel, o. c., s. 321.

¹⁰ A. Hessel, o. c., s. 86, s. 318 i nast.

wzrastające różnice społeczno-ekonomiczne wśród ludności, coraz silniejszy rozdział między arystokracją (*nobili*), średnio zamożnym mieszczaństwem (*borghesia*) i „ludem” (*popolo*)¹¹.

Nie brak było wreszcie konfliktów wewnątrz cechów, w Bolonii w tym czasie bardzo licznych i bardzo różnych nie tylko pod względem specjalizacji zawodowej, ale i zamożności oraz wpływów politycznych. Rządy podesty — podobnie jak rządy konsulów — nie rozwiązały tych problemów społecznych, a podesta — wbrew oczekiwaniom — nie zagwarantował spokoju w mieście.

W okresie rządów podesty działały dalej zgromadzenia (ogólne i mniejsze) i rozwijała się administracja; przybywało wiele nowych urzędów. Znacznemu rozbudowaniu uległo w Bolonii z początkiem XIII w. sądownictwo, w związku z formalnym już nawet przyznaniem komunie jurysdykcji karnej i cywilnej przez cesarza Ottona IV w 1210 r. Cesarz ingerował wprawdzie jeszcze nieraz w sądownictwo, zastrzegając sobie apelacje i prawo obsadzania wyższych stanowisk sędziowskich, lecz miasto dążyło do coraz większej niezależności¹². Dużym osiągnięciem rządów konsulów i podesty było właśnie przewyższenie wpływów cesarza w mieście i jego okolicy¹³.

Za rządów podesty zaznaczyła się też wyraźnie potęga „ludu”, którego siły gospodarcze i pretensje do władzy wzrastały w Bolonii już od pierwszych lat XIII stulecia. Rosły na sile organizacje ludu — wojskowe (*società delle armi*) i cechowe (*società delle arti*)¹⁴. Do pierwszego konfliktu zbrojnego doszło w 1228 r., gdy lud zorganizowany w cechy pod dowództwem Gioseffo Toschi zajął szturmem ratusz boloński, by zniszczyć statuty i listy skazańców. Do ludu przyłączyli się bogaci kupcy, co przesądziło o klęsce arystokracji. Był to pierwszy krok ku demokratyzacji wewnętrznego ustroju komuny w Bolonii. Od roku 1228 zmienił się bowiem na korzyść ludu skład zgromadzenia ogólnego (*consilium generale*), a mniejsza rada (*consilium credentie*), na wskroś arystokra-

¹¹ „Lud” nie był zresztą monolitem społecznym, bo i do niego przenikały, choć w mniejszości, elementy szlacheckie. „Lud” to raczej pojęcie polityczne niż socjologiczne — zwraca na to uwagę G. de Vergottini, *Arti e popolo nella prima metà del sec. XIII*, Milano 1943, s. 9. „Lud” w miastach włoskich uległ też później podziałowi na lud bogaty (*popolo grasso*) i biedny (*popolo magro, minuto*).

¹² A. Hessel, o. c., s. 321—326.

¹³ Por. F. Calasso, o. c., s. 126—128.

¹⁴ Najstarszymi organizacjami ludu były z konieczności organizacje wojskowe (*societates armorum*), później rozwinęły się związki cechowe (*societates artium*). Ich rozwój i znaczenie polityczne w Bolonii przedstawia dokładnie G. de Vergottini, *Arti e popolo...*, s. 15 i nast. Por. także L. Bagolini, o. c., s. 36 i in.

tyczna, straciła znaczenie. Nowa rada (zgromadzenie) przejęła też obsadzanie urzędów i w ten sposób lud mógł wejść do zarządu komuny.

W toku walk ludu z arystokracją miejską na czoło organizacji wojaskowej i cechowej ludu wysunęli się tzw. *anziani*, którzy z biegiem czasu stali się w Bolonii przywódcami ludu¹⁵, a następnie wraz z konsulami i przedstawicielami cechów (*ministrales artium et armorum*) stanowili przyboczną radę podesty¹⁶. W 1245 r. ancjani i konsulowie stanęli faktycznie na czele władz komuny obok podesty, a organizacja ludu uległa konsolidacji. Reformy te przyspieszyła w Bolonii także ciężka sytuacja polityczna, wywołana wojną miasta z Fryderykiem II. Rządzący jeszcze Bolonią arystokraci zubożeli na sprawy miasta, a interesowała ich i wciągała w wir wielkiej polityki rywalizacja cesarza z papieżem. Arystokracja w Bolonii — jak w całej Italii — podzielona była na dwie wrogie partie: gibelinów (reprezentowanych tu przez ród Lambertazzi) i gwelfów (ród Geremei). Lata 1240—1256 to lata walk i zamieszek w mieście¹⁷. W 1255 r. lud zdobył władzę ustawodawczą, uzyskawszy najpierw prawo zatwierdzania statutów miejskich; następnie uzyskał przewagę w zgromadzeniu miejskim i w ten sposób przejął legislatywę.

Kierownictwo ancjanów było już dla ludu niewystarczające, powołano więc w 1255 r. kapitana ludowego — nowy urząd, zorganizowany na wzór podesty. Powstawała w ten sposób nowa polityczna organizacja ludu w łonie dotychczasowej komuny: komuna ludu, na czele której stanął kapitan ludowy (*capitano del popolo*) i która miała przeciwstawić się dotychczasowej komunie, kierowanej przez podestę¹⁸. Urząd kapitana ludowego pojawiał się w Bolonii z początku okresowo, regularne jego obsadzanie nastąpiło dopiero po roku 1267. Mimo to w kierownictwie ludowej komuny nastąpił kryzys, wywołany zmianami w układzie sił poszczególnych cechów, a kres położyła mu dopiero rewolucja w 1274 r., zakończona zwycięstwem cechu notariuszy, którymi dowodził słynny mistrz sztuki notarialnej, Rolandino dei Passaggeri¹⁹. Rewolucja ta zbiegła się z ostateczną rozprawą gwelfów z gibelinami; zwyciężyli gwelfowie, ale skutki tej walki były dla Bolonii nader niekorzystne, spowodowały bowiem ingerencję cesarza, Rudolfa Habsburga. Bolonia, jak i cała Romania zaczęła szukać oparcia u innego władcy, Karola Anjou. Tymczasem jednak zgłosił swe pretensje do miasta papież

¹⁵ A. Hessel, o. c., s. 335 i in.

¹⁶ Por. G. de Vergottini, *Arti e popolo...*, s. 15 i nast.

¹⁷ Por. A. Hessel, o. c., s. 338.

¹⁸ Por. F. Calasso, o. c., s. 148—150.

¹⁹ A. Hessel, o. c., s. 344.

Grzegorz X, któremu Rudolf przyrzekł zwrot dóbr kościelnych, w tym egzarchatu raweńskiego z Bolonią (1274). Na przeciąg długich lat po-grążyła się Bolonia w walkach i intrygach politycznych, a zmieniający się podesci i przywódcy ludu nie byli w stanie zapanować nad sytuacją. Przechodzenie władzy z rąk do rąk i następujące w konsekwencji represje polityczne wyniszczyły miasto w nie mniejszym stopniu niż prowadzone wojny. W 1279 r. papież zawładnął miastem, mianował swego legata oraz, dla zaznaczenia władzy nad miastem, także podestę; usiłował przy tym narzucić pokój walczącym stronnictwom. Jednak w rok potem Bolonię opanowali Lambertazzi, tj. gibelini, następnie znów gwelfowie pod wodzą rodu Passaggeri i represje były jeszcze ostrzejsze niż poprzednio²⁰.

Na skutek tych walk Bolonia straciła hegemonię nad Romanią i popadła w zależność od papieża, na razie tylko nominalną²¹. Po upływie pół wieku zadrażnienie stosunków między stronnictwami, panującymi w Bolonii ze zmiennym szczęściem, było tak silne, że miasto dojrzało do nowej formy ustrojowej, do siniorii.

Ustrój siniorialny — właściwy wielu włoskim miastom po upadku komuny — polegał na zwierzchnictwie jednego dygnitarza, zwanego panem miasta — *dominus generalis, signor*, nad wszystkimi organami władzy miejskiej, które zachowano. Signorem zostawał dotychczasowy podesta bądź kapitan ludowy, bądź wreszcie inna osoba z miasta czy spoza miasta, w każdym razie ten, kto potrafił zapanować nad chaosem politycznym w mieście i wyszedł zwycięsko z walki stronnictw²². Od siniorii bliska już była droga do monarchii (pryncypatu), w której sinior stawał się władcą absolutnym.

W Bolonii pojawiła się sinioria po raz pierwszy już w 1335 r., kiedy panem miasta obwołano Taddeo Pepoli²³. Nie była to jeszcze w Bolonii instytucja trwała, a po rewolucji ludowej w 1376 r. zachowano wprawdzie nazwę *signoria*, ale związane to pojęcie z ludem. Bolonia stała się wówczas sinorią specjalnego typu, w której funkcje „siniora”, tj. pana miasta, spełniała nie jedna osoba, lecz lud, zorganizowany w cechach i reprezentowany przez swoje „kolegia”. Była to tzw. sinioria ludu i rzemiosł (*signoria del popolo e delle arti*)²⁴. Najwyższą władzę wyko-

²⁰ Ibidem, s. 518 i in.

²¹ Por. F. Bosdari, *Giovanni da Legnano, canonista e uomo politico del 1300*, Atti e Memorie delle R. Deputazione di Storia Patria, Bologna 1901, s. 8 i nast.

²² Por. F. Calasso, o. c., s. 151.

²³ Por. N. Rodolico, *Dal comune alla signoria. Saggio sul governo di Taddeo Pepoli in Bologna*, Bologna 1898, s. 66—68 i n.

²⁴ Por. F. Bosdari, *Il comune di Bologna alla fine del secolo XIV*, Bologna 1914, s. 4 i nast., oraz L. Bagolini, o. c., s. 36 i in.

nawczą w mieście miały odtąd kolegia ludowe, tj. kolegium ancjanów, kolegium gonfalonierów i kolegium tzw. *massarii artium*.

W XIV w. zmieniły się też zupełnie funkcje i znaczenie podesty oraz kapitana ludowego. Z potężnych rządców miasta zeszli oni do roli zwierzchników sądownictwa miejskiego. Ustawodawstwo i wybór najwyższych urzędów należały do zgromadzeń miejskich, a okresowo także do siniora. Można by jednak sądzić, że mimo nazwy *signoria*, utrzymywał się jeszcze w zasadzie ustrój komunalny, gdyby nie rosnące wpływy polityczne pewnych rodzin w mieście i tendencje tych rodzin do monopolizowania najwyższych urzędów. Ostatnie lata wieku XIV to okres zaciętych walk między stronnictwem Scacchesi (reprezentującym lud — *popolo minuto*) a stronnictwem Maltraversi (bogatych mieszczan — *grassa borghesia*), tj. konkretnie między Ramponim i Bentivoglio z jednej strony, a Zambeccarim z drugiej²⁵. Jest to niewątpliwie schyłkowy okres istnienia komuny, w którym z komuną konkuruje już następna forma ustrojowa — *signoria*.

II. STATUTY REGULUJĄCE USTRÓJ KOMUNY BOLOŃSKIEJ W XV W.

Początki ustawodawstwa statutowego w Bolonii sięgają epoki znacznie wcześniejszej niż wiek XV. Rozwój tego ustawodawstwa przebiegał w Bolonii w sposób typowy dla wielu miast włoskich. Rozpoczęło się ono bowiem od „statutu ludu”, tj. statutu politycznej organizacji kupców i rzemieślników, którzy przeciwstawili się wówczas oligarchii szlacheckiej²⁶.

Wydanie statutu ludowego w Bolonii w 1248 r. nastąpiło zapewne równocześnie z ukonstytuowaniem się samego „ludu”, statut rozpoczyna bowiem przysięga ancjanów, przywódców ludu. Ten statut przekształcił się następnie w ogólny statut komuny²⁷.

W ciągu XIII i XIV stulecia komuna Bolonii otrzymała szereg obszernych statutów, regulujących jej stopniowe przemiany ustrojowe.

Z początkiem XV w. obowiązywały w Bolonii statuty komuny z poprzedniego stulecia, wydane jeszcze w 1389 r. Wprawdzie w 1400 r. wydano znowu nowe przepisy i nazwano je także „statutami”²⁸, lecz

²⁵ Por. F. Bosdari, *Il comune di Bologna* s. 38—42.

²⁶ Takie określenie „ludu” podaje G. de Vergottini, *Note sulla formazione degli statuti del popolo*, Studi in memoria di Francesco Ferrara, t. I, Milano 1943, s. 215—224. Tam również interesujące uwagi na temat genezy i rozwoju statutów miejskich we Włoszech.

²⁷ Por. ibidem, l. c.

²⁸ Por. G. Fasoli, *Catalogo descrittivo degli Statuti Bolognesi conservati nell'Archivio di Stato di Bologna*, Bologna 1931, s. 4 i nast.

były to tylko uzupełnienia statutów poprzednich. Prawdziwą zmianą było dopiero wydanie na nowo w latach 1453—1454 dużej ilości przepisów, które określano mianem statutów²⁹. Nie uchylono wtedy jednak mocy obowiązującej statutów z 1389 r., jakby należało się spodziewać, lecz utrzymano w mocy pierwszą ich księgę, która regulowała władzę ancjanów, gonfalonierów, zgromadzeń miejskich etc. Natomiast statuty z lat 1453—1454 weszły w miejsce drugiej i dalszych ksiąg starych statutów (z 1389 r.). W ten sposób część statutów z 1389 r. obowiązywała przez cały wiek XV, a ustroj komuny w tym okresie regulowały statuty z 1389 r. (ich pierwsza księga) wraz ze statutami z lat 1453—1454. Obowiązywały one jeszcze nawet w XVI w.

Ustawodawstwo statutowe, będące zresztą tylko częścią całego ustawodawstwa w Bolonii³⁰, było w XV w. bardzo obfite; prócz wymienionych tu statutów komuny wydano jeszcze wiele aktów normatywnych, jak statuty urzędników skarbowych (1462), statuty ancjanów (1430), statuty przeciw zbytkowi (1401—1441)³¹, nie mówiąc już o statutach zrzeszeń wojskowych, zrzeszeń rzemieślniczych, tj. cechów i statutach zrzeszeń religijnych³². Wszystkie te statuty regulowały kwestie specjalne, natomiast ogólnego ustroju komuny w XV w. dotyczyły zasadniczo tylko statuty z 1389 i 1454 r., obowiązujące łącznie od 1458 r.³³. One więc stanowić będą podstawę dla analizy ustroju komuny Bolonii w XV stuleciu.

²⁹ Por. G. Fasoli, l.c., oraz *Opere della Bibliografia Bolognese che si conservano nella Biblioteca Municipale di Bologna, classificate e descritte a cura di Luigi Frati*, t. I, Bologna 1888, s. 650, jak również *Catalogo della raccolta di Statuti, consuetudini, leggi, decreti, ordini e privilegi dei comuni, delle associazioni e degli enti locali italiani dal medioevo alla fine del secolo XVIII*, t. I, A—B, Roma 1943, XXI, s. 131—136 i *Bibliografia degli Statuti dei Comuni dell'Italia superiore compilata da Leone Fontana*, t. I, A—F, Milano—Torino—Roma 1907, s. 141 i nast.

³⁰ Oprócz statutów, których wydawanie należało tylko do określonych organów władzy, tj. zgromadzenia ogólnego lub „reformatorów”, obowiązywały w Bolonii inne ustawy i zarządzenia, pochodzące od siniorów, wikariuszy generalnych etc. Dokładniejsze wiadomości o tym — niżej.

³¹ Wszystkie te statuty Bolonii w XIII—XVII w., znajdujące się w archiwum bolońskim, wymienia dokładnie G. Fasoli, o.c., s. 4—14.

³² Por. G. Fasoli, o.c., s. 22—71.

³³ Postanowienie o takiej ich mocy obowiązującej zawierają końcowe przepisy statutu z 1454 r. — *Statuta civilia et criminalia civitatis Bononiae rubricis non antea impressis, provisionibus ac litteris apostolicis, jam extravagantibus aucta, summarijs et indicibus illustrata* Edidit comes Philippus Carolus Saccus. Nobilis Bononiensis, J.U.D. collegiatus... Tomus primus. Bononiae ex Typographia Constantini Pisarri... 1735, Rubrica ultima. Conclusio statutorum, pag. 541, § 28: — *Et etiam Reservantes in suis robore et vigore Statuta primi Libri*

Drugi z nich, statut z 1454 r. został opublikowany drukiem w zbiorze Filipa Sacco w 1735 r.³⁴. Natomiast statut z 1389 r. — dotychczas nie publikowany — jest dostępny tylko w formie manuskryptu z tejże daty, znajdującego się w Archivio di Stato w Bolonii^{34a}. Oba te statuty, wraz z niektórymi dokumentami zaczerpniętymi z przebogatych zbiorów archiwum bolońskiego³⁵, stanowią podstawę niniejszych rozważań na temat ustroju Bolonii.

III. USTRÓJ KOMUNY WEDŁUG STATUTÓW OBOWIĄZUJĄCYCH W 1458 R.

1. Rady

a) Jak we wszystkich komunach miejskich w początkowym okresie ich rozwoju, tak i w Bolonii od XII w. najwyższa władza należała do zgromadzenia obywateli. Było ono emanacją dawnych zgromadzeń całej ludności miejskiej (*curia generalis, parlamentum*)³⁶, których funkcjonowanie w miarę wzrostu liczby ludności stało się trudne lub wręcz niemożliwe. Zgromadzenia miejskie przeszły w Bolonii dużą ewolucję. *Consilium generale* przetrwało do XV w. i przechodziło także różne fazy rozwoju, czego refleksem jest jeszcze trojaki sposób określania tego organu władzy przez statut z 1389 r. Spotykamy w nim bowiem wzmianki o radzie czterystu (*consilium quadringentorum*)³⁷, radzie sześciuset (*consilium sexcentorum*)³⁸ i o radzie ogólnej (*consilium generale*)³⁹. Wbrew pozorom, nie chodzi tu jednak o trzy rodzaje zgromadzeń, lecz o jedną i tę samą instytucję, nazywaną rozmaicie. Ewentualne wątpliwości, jakie mogłyby się jeszcze nasuwać przy lek-

Voluminis Statutorum Civitatis Bononiae praesentialiter vigentium disponentia principaliter de Magnificis Dominis Antianis, et Honorabilibus Dominis Gonfalonariis Populi, et Massariis Artium Civitatis Bonon..., et de eorum Officiis, et aliis ad eos pertinentibus —.

³⁴ Por. uwagę poprzednią.

^{34a} Archivio di Stato, Bologna, Arch. del Comune, n. 14, *Statuti del Comune* 1389. Jest to obszerny tom in folio, liczący około 500 stron, oprawny w drewnianą okładkę. Cały tom wypełniony pismem pochodzącym z jednej ręki, obfitującym w ozdobne inicjały.

³⁵ Mam tu na myśli „prowizje” z lat 1401—1470, o których będzie mowa w końcowych partiach tego opracowania.

³⁶ Por. K. Koranyi, *Zum Ursprung des Anteils der Städte an den ständischen Versammlungen und Parlamenten im Mittelalter*, b. m., b. d., s. 1.

³⁷ Stat. 1389, fol. 6, rubr. „De partitis et propositis fiendis et proponendis ac firmandis et reformandis in consilio Quatringentorum”.

³⁸ Ibidem, fol. 6r.

³⁹ Ibidem, fol. 7v. i in.

turze tej części statutu, rozpraszają jego dalsze przepisy⁴⁰. Stawiają one bowiem na równi radę ogólną z radą sześciuset⁴¹; dowiadujemy się ponadto, że rada czterystu była organem reprezentującym wielką radę sześciuset, a więc w praktyce pojęcia te były synonimami⁴². W końcu sam ustawodawca stwierdza wyraźnie, że przez radę czterystu należy rozumieć zawsze radę sześciuset⁴³. Tak więc mimo niejednolitej terminologii statutu istniało w Bolonii jedno tylko *consilium generale comunis et populi*. Tradycyjne określenie go według liczby członków było zresztą zwodnicze, gdyż często ilość ich przekraczała w rzeczywistości sześćset i sięgała do tysiąca⁴⁴.

Oprócz tego zgromadzenia statuty Bolonii wspominają jeszcze o walnym zgromadzeniu ludu (*cohadunantia generalis populi, totus populus*) jako instytucji nadrzędnej w stosunku do rady ogólnej (*consilium generale*)⁴⁵. Była to instytucja w praktyce już zamierająca.

Głównym organem władzy w Bolonii było więc *consilium generale*, liczące od czterystu do tysiąca członków i podlegające, raczej już tylko teoretycznie, kontroli całego ludu.

W skład *consilium generale* mogli wchodzić obywatele bolońscy i zarazem potomkowie obywateli bolońskich od dwóch pokoleń, nie będący wrogami komuny⁴⁶, którzy ukończyli 25 rok życia⁴⁷. Spośród takich kandydatów wybierali członków rady ancjani wraz z kolegiami gonfalonierów i *massarii artium*⁴⁸. Oni więc, a nie *consilium generale*,

⁴⁰ Stat. 1389, fol. 21v i nast.

⁴¹ Fol. 21v: „*De consilio Generali Sexcentorum et eius auctoritate Rubrica*”.

⁴² Fol. 22r.: — *Sunctque in dicto consilio descripti adminus sexcenti homines et — — esse possint et nichilominus continue vocetur consilium Sexcentitorum et tempore congregationis dicti consilii ipsum consilium representetur per Quadringentos consiliarios dicti consilii — —*.

⁴³ Stat. 1389, fol. 22r.: — *Statuimus quod quando in quacumque parte nostrorum statutorum fit mentio de consilio quatringtonorum intelligatur de consilio Sexcentorum*.

⁴⁴ Stat. 1389, fol. 22r.: — *Suntque in dicto consilio descripti adminus sexcenti homines et usque mille et non ultra esse possint — —*.

⁴⁵ Stat. 1389, fol. 22r.

⁴⁶ Stat. 1389, fol. 21v: — *in civitate Bononie continue esse debeat consilium Sexcentorum comunis et populi Bononiae in quo consilio esse possint dumtaxat veri cives civitatis Bononie origine propria, paterna et avita vel saltem duabus ex eis et qui non sint nec fuerint rebelles nec banniti pro rebellibus Civitatis Bononiae etiam si sint vel fuerint in futurum restituti — —*.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Stat. 1389, fol. 22 r.: *Et quod in et de dicto Consilio sint et esse intelligantur omnes consiliarii descripti in presenti consilio viginti in 1388-o et omnes alii qui in futurum addentur substituentur seu describi mandabuntur per magnificos dominos Antianos — — una cum eorum collegiis — —*.

mieli faktycznie najwyższą władzę w komunie. Godność rady *consilium generale* traciło się również z woli ancjanów i pozostałych kolegiów (ale tu wymagano już uchwały większością $\frac{3}{4}$ głosów) lub na skutek decyzji samej rady, czy też na skutek prawomocnego wyroku sądowego. Skład *consilium generale* miał być w miarę potrzeb uzupełniany, nad czym czuwała specjalna komisja powołana przez ancjanów⁴⁹.

Consilium generale było zwoływane przez ancjanów⁵⁰ i to co najmniej raz na dwa miesiące⁵¹. Do kompetencji jego należało ustawodawstwo oraz podejmowanie decyzji w najdonioślejszych sprawach polityki wewnętrznej i zewnętrznej, jak: nakładanie podatków na ludność miejską i podmiejską, wypowiedzanie wojen, zawieranie przymierzy, zawiązywanie konfederacji etc.⁵². Uchwały rady ogólnej zapadały większością głosów, przy czym głosowanie odbywało się przy pomocy jasnych i ciemnych ziarn fasoli⁵³. Uchwała zgromadzenia miała moc uchwały całego ludu⁵⁴.

b) Od *consilium generale* i walnego zgromadzenia całego ludu należy odróżnić radę czterech tysięcy (*consilium quattuormillium*), powoływaną raz do roku dla dokonania wyboru urzędników komuny⁵⁵. Ta najliczniejsza w Bolonii rada wybierana była formalnie przez ancjanów i pozostałe kolegia; praktycznie biorąc, wchodził do niej wszyscy mieszkańcy Bolonii, którzy płacili podatek i mieli obywatelstwo bolońskie⁵⁶. Wykonywała ona jednak tylko funkcje wyborcze i wskutek tego miała mniejsze znaczenie od *consilium generale*.

2. Kolegia

Najwyższa władza wykonawcza w komunie należała zasadniczo do trzech kolegiów, mianowicie do kolegium ancjanów, kolegium gonfalo-

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Fol. 9r.

⁵¹ Fol. 12v.

⁵² Stat. 1329, fol. 15r.

⁵³ Fol. 22r: *Et possit dictum consilium — reformare facere — quicquid sibi placuerit positis partitis ad fabas albas et nigras —*. Fol. 6v: *— et cuilibet consiliario dicti consilii sit licitum reddere fabam albam vel nigram secundum eius consientiam. Statuentes quod super quocunque partito super quo plures fabe albe reddite fuerunt — sit obtentum partitum predictum —*.

⁵⁴ Fol. 22r: *— quicquid fuerit firmatum in dicto consilio saltem per maiorem partem dicti consilii — valeat et teneat ac si factum firmatum vel reformatum esset per totum Populum Bononiae —*.

⁵⁵ Stat. 1389, fol. 21r, także fol. 12r i 12v, fol. 81—83 oraz stat. 1454, pag. 23, rubr. XI § 1 etc.

⁵⁶ Por. F. Bosdari, *Il comune di Bologna ...*, s. 7.

nierów i kolegium rzemieślników (*massarii artium*). Statuty przyznają wyraźnie pierwszeństwo ancjanom, traktując dwa dalsze kolegia jako ciała doradcze fungujące przy ancjanach.

a) Instytucja ancjanatu wywodziła się z XII w., kiedy nie miała jeszcze tak ogromnego znaczenia. Ancjani byli wówczas tylko przywódcami organizacji cechowych. W miarę wzrostu politycznej roli cechów w mieście, przybierało też na znaczeniu stanowisko ancjanów, którzy ze „starszych” cechu awansowali na potężnych rządców miasta, skupiając w swych rękach już w połowie XIII w. najwyższą władzę administracyjną w Bolonii (wtedy jeszcze obok konsulów i podesty)⁵⁷.

Statut z 1389 r. poświęca im wiele uwagi, wysuwając zresztą przepisy dotyczące ancjanów na pierwsze miejsce. Jak w żadnym innym przypadku, ustawodawca stara się szczególnie uzasadnić doniosłość tego urzędu. *Antianatus officium quod sit utile — — populo et comuni Bononiae omnibus morescat atento quod sine capite membra diutius non valent sustentari — —*⁵⁸.

W rękach ancjanów spoczywała rzeczywiście duża władza, mieli oni bowiem prawo zwoływania wszystkich obywateli miasta i „całego ludu” oraz wydawania mu poleceń według swego uznania⁵⁹; mogli zwoływać obywateli pod broń i przedsiębrać wszelkie środki *ad oservationem et protectionem popularis status et ad bonum regimen comunis et populi*⁶⁰. Do kompetencji ich należało zwoływanie wszelkich zgromadzeń w mieście (*consilia quaelibet generalia et particularia*)^{60a} oraz reprezentowanie miasta, a więc przyjmowanie i wysyłanie poselstw w imieniu komuny bolońskiej⁶¹, wreszcie — opiniowanie wniosków i spraw załatwianych następnie przez zgromadzenie ogólne. Te ostatnie funkcje wykonywali jednak wspólnie z gonfalonierami i z *massarii artium*⁶². Ancjani mieli

⁵⁷ Por. A. Hessel, o. c., s. 335, oraz G. de Vergottini, *Arti e popolo...*, s. 15 i nast.

⁵⁸ Stat. 1389, fol. 1v.

⁵⁹ Stat. 1389, fol. 9r: — — *domini Antiani — — ad infrascripta — — habeant offitium, arbitrium, iurisdictionem et bauliam — In primis vocari et requiri facere omnes et singulos cives civitatis Bononiae et etiam comitatinos — — et districtuales comunis et populi Bononiae — — quoslibet alios et eis et cuilibet eorum dicere — — et precipi facere et mandare — — prout et sicut eis videbitur iustum, oportunum et utile — —*.

⁶⁰ Ibidem.

^{60a} Ibidem.

⁶¹ Stat. 1389, fol. 10r.

⁶² Stat. 1389, fol. 6r, rubr. „De partitis et propositis fiendis et proponendis ac firmandis et reformandis in consilio Quatringentorum comunis et populi Bononiae”: — — *Statutimus et ordinamus quod quelibet propositiones et poste in*

dalej duże uprawnienia w stosunku do innych urzędników: współdziałali z innymi władzami miejskimi w wyborze wyższych urzędników⁶³, kontrolowali ich działalność⁶⁴, mianowali urzędników niższych⁶⁵. Ponadto, jak już wyżej wspomniano, ancjani mieli decydujący wpływ na skład *consilium generale*, co gwarantowało im przewagę polityczną w komunie.

Mimo tak dużego autorytetu, nie można jednak uważać ancjanów za najwyższych zwierzchników administracji miejskiej, skoro nie mogli decydować sami, lecz władzę swą dzielili często z gonfalonierami i *massarii artium*. Z nimi również musieli współdziałać przy pozbawianiu dygnitarzy miejskich ich urzędów⁶⁶. Obok ancjanów dużą rolę w rządzeniu miastem odgrywały więc dwa inne kolegia.

Samym ancjanom przyznawały statuty Bolonii pewne funkcje sądowe, np. jurysdykcję w sprawach o darowizny i posagi⁶⁷. Mogli oni również wydawać listy żelazne (*scripturae fidantiae*) dla banitów i buntowników⁶⁸. Wreszcie, przed ancjanami można było zawierać pojednania (*paces*), tak ważne i potrzebne w Bolonii, niszczonej przez długotrwałe, krwawe walki zwaśnionych rodów i stronnictw⁶⁹.

Poza tym ancjani mieli ogólny obowiązek czuwania nad spokojem i dobrobytem w mieście, nad jego majątkiem⁷⁰. Czuwali także nad rozwojem uniwersytetu, który — przyciągając do miasta wielu studentów i uczonych — przysparzał mu sławy i dobrobytu.

Ancjani przechowywali klucze od bram miasta, zamków i fortec, wyznaczali strażę nocne w mieście i mieli prawo karania wszystkich,

consilio quadringentorum proponende et refomande prius debeant proponi inter dominos Antianos — — et dicta posta fuerit aprobata per dictos dominos Antianos, confaloneros et massarios vel maiorem partem eorum — — tunc propositio sceu posta predicta de voluntate dominorum Antianorum vel maioris partis eorum possit et valeat legi in consilio sexcengentorum comunis et populi Bononiae — —

⁶³ Tj. podesty, kapitana ludowego, syndyków (stat. 1389, fol. 9r, 9v).

⁶⁴ Fol. 10v, 11r.

⁶⁵ Np. fol. 13r.

⁶⁶ Fol. 12r: — — *Possint etiam — — cassare et cassari facere una cum collegiis dominorum Confaloneriorum et Massariorum — — officiales cives comunis Bononiae — —*

⁶⁷ Stat. 1389, fol. 11v.

⁶⁸ Do ważności ich wymagano zgody przynajmniej dwóch trzecich kolegium ancjanów, a list żelazny tracił moc z upływem kadencji ancjanów, którzy go wystawili (fol. 11v).

⁶⁹ Stat. 1389, fol. 12r.

⁷⁰ Tu np. obowiązek ujawniania i kontrolowania rachunków, przynajmniej raz w czasie urzędowania, niezależnie od dokładnego sprawozdania końcowego wobec syndyka komuny, (fol. 12v) oraz obowiązek urgowania dłużników komuny (fol. 9v i fol. 13).

k którzy nie słuchali ich rozkazów⁷¹. Statuty Bolonii określają więc dokładnie związek tego urzędu z miastem na tle spraw wielkich i małych. Traktują jednak zawsze ancjanów jako urzędników, odpowiedzialnych za swe czynności przed ludem i zobowiązanych do znajomości i ścisłego przestrzegania statutu komuny⁷², a nie jako niezależnych władców. Dla tych nie byłoby zresztą miejsca w statucie ludowej komuny.

Omawiając urząd ancjanów statuty akcentują silniej moment ich służby dla komuny niż ich władzę. Występuje to szczególnie wyraźnie w przepisach ograniczających kompetencje ancjanów. Zabrania się im bowiem samowolnego powoływania podesty, kapitana ludowego czy w ogóle innych urzędników komuny; zabrania się sprzedaży lub alienacji majątku komuny, z wyjątkiem korzystnej dzierżawy⁷³. Spotykamy wreszcie surowy zakaz zawierania traktatów przez ancjanów, tworzenia przez nich lig i konfederacji z „hrabiami, baronami, tyranami czy królami” bez zgody odpowiedniej rady (zgromadzenia)⁷⁴, zakaz wypowiedzania wojen bez zgody rady⁷⁵. Podobnie niedozwolone było nakładanie danin (*collectae*) przez ancjanów na ludność Bolonii i jej okręgu, chyba że zezwoliła na to rada ogólna⁷⁶. Wszystkie te przepisy zmierzały wyraźnie do podporządkowania ancjanów radzie ogólnej, która miała najwyższą władzę w komunie. Działalność ancjanów była więc ograniczona przez radę ogólną jako czynnik nadrzędny oraz przez gonfalonierów i *massarii artium* jako czynnik współdziałający z ancjanami przy pewnych czynnościach. Zważywszy jednak, że ancjani wybierali członków rady ogólnej, trudno mówić o zależności ancjanów od tej rady. Zachodziła tu chyba zależność wzajemna. Natomiast faktycznym ograniczeniem działalności ancjanów była przewidziana przez statuty konieczność współdziałania z nimi gonfalonierów i *massarii artium*. Chodziło bowiem o współdziałanie tych trzech kolegiów na różnych prawach. Wydawać by się mogło, że pod względem politycznym oznaczało to rządy rzemiosła, zarówno bowiem urząd ancjanów, jak gonfalonierów i *massarii artium* wywodziły się z dawnych godności cechowych. Jednak w XIV i XV w.

⁷¹ Były to kary pieniężne, a nawet kara pozbawienia wolności (fol. 13v, 14r).

⁷² Fol. 14r.

⁷³ Fol. 14v.

⁷⁴ Kara była tu szczególnie wysoka — 1000 lir bol. i pozbawienie wszelkich urzędów, zaszczytów i majątku (fol. 15r).

⁷⁵ Za przekroczenie tego zakazu groziła już kara śmierci: — — *prohibemus ipsos (sc. antianos) posse ordinare, tractare vel firmare aliquod guerram generalem contra aliquam Civitatem — — universitatem regem baronem vel dominum extra comitatum vel districtum Bononiae nisi prout — — primo per consilia oportuna — — fuerit ordinatum. Sub pena cuilibet contrafacienti amputationis capitis — —* (stat. 1389, fol. 15r).

⁷⁶ Fol. 15r.

godności te odeszły od pierwowzoru z XIII w. i nie były już tak ściśle powiązane z rzemiosłem. Ancjani reprezentowali często odrębne interesy zwycięskich możnowładców, podczas gdy gonfalonierzy i *massarii* stali dalej na straży interesów ogółu mieszczan — „ludu”⁷⁷. W tym stanie rzeczy ograniczenia ancjanów przez inne (i to takie) urzędy można uważać za chęć zabezpieczenia miasta przed rządami oligarchii lub tyranii, w jaką mógłby zmienić się lub jako mógłby ułatwić zbyt silny ancjanat. Niezupełnie zgodne z tendencjami ustawodawcy było więc określenie ancjanatu jako „głowy” komuny, zamieszczone we wstępie statutu⁷⁸.

Niemniej godność ancjana była wysoko ceniona, a osobom, które miały ją objąć i sprawować, stawiano specjalne wymogi. Ancjanem mógł zostać tylko obywatel Bolonii⁷⁹, w wieku najmniej 30, najwyżej 60 lat, posiadający pełne prawa polityczne⁸⁰. Wykluczone od tej godności były osoby nieślubnego pochodzenia, banici (zarówno wrogowie komuny, jak i pospolici przestępcy), chorzy, krewni pozostałych ancjanów i duchowni⁸¹. Gdy niektóre ograniczenia wypływają z ducha epoki lub ze zwykłych względów praktycznych, to zwłaszcza dwa ostatnie są ograniczeniami natury politycznej. Zakaz pokrewieństwa z innymi ancjanami poddyktowany był obawą wzrostu wpływów jakiegoś rodu, co zwykle torowało drogę tyranii i zagrażało niepodległemu bytowi komuny. Kwestie te, bardzo żywe w XIII stuleciu, nie straciły jeszcze całkiem swej aktualności w wieku XIV i XV, choć ancjanat przerodził się już wówczas w pewną formę siniorii.

Bardzo interesująca i charakterystyczna dla sytuacji komuny bolońskiej z końcem XIV w. jest wreszcie wzmianka o wykluczeniu od ancjanatu duchownych. Bolonia znajduje się bowiem wówczas w defensywie przeciw politycznym wpływom i pretensjom papieżstwa. Miasto chce bronić się przed protektorem państwa kościelnego, usiłuje ocalić swą niezależność polityczną, odsuwa więc od wysokiego urzędu duchownych, którzy mogliby w łonie komuny torować drogę władzy papieskiej.

Kandydatów na ancjanów proponowało zgromadzenie ogólne (*consilium generale*), a ostatecznego wyboru dokonywały kolegia gonfalo-

⁷⁷ Por. G. de Vergotini, *Arti e popolo...*, s. 16 i n.

⁷⁸ Stat. 1389, fol. 1v.

⁷⁹ I to *origine propria paterna et avita ut saltem duabus ex eis* (stat. 1389, fol. 3v).

⁸⁰ Statuty wymagają bowiem od kandydata możliwości uczestniczenia w radzie ogólnej: — — *Prohibemus etiam esse Antianos quoscumque qui prohibentur esse de ofitio sexcentorum ex forma nostrorum statutorum* — — (fol. 3v).

⁸¹ Stat. 1389, fol. 3v: — — *Nec etiam possit esse Antianus aliquis religiosus vel Ecclesiastica persona aut aliquis clericus in sacris ordinibus constitutus* — —.

nierów i *massarii artium*, przy współudziale ustępujących ancjanów⁸². Wybór następował większością głosów, a głosowanie odbywało się *ad fabas albas et nigras*, przy czym specjalna komisja wyłoniona spośród ustępujących ancjanów, gonfalonierów i *massarii* przestrzegała prawidłowości wyboru⁸³, a kanclerz i notariusze spisywali protokół głosowania⁸⁴.

Liczba ancjanów i okres ich urzędowania zmieniały się w miarę rozwoju stosunków politycznych w Bolonii. Zmiany te były częste, tak że nawet na przestrzeni jednego roku, 1389, początkowo ustalono ich liczbę na 17, a czasokres urzędowania na jeden rok⁸⁵, zaś dalsze statuty z tejże daty stanowią wyraźnie, że ancjanów ma być dziewięciu i że wybiera się ich tylko na dwa miesiące⁸⁶. Tak szybka zmiana zdaje się wskazywać na wzrost obaw, że ancjani jako urząd wyposażony w dużą władzę mogą zmienić ustrój komuny. Ogranicza się więc czas pełnienia przez nich urzędu. Po roku 1389 zmian tych było jeszcze wiele, a w XV stuleciu liczba ancjanów wahała się w Bolonii od kilku do kilkunastu⁸⁷.

Procedura wyborcza była dość skomplikowana, zwłaszcza że prócz ancjanów, którzy mieli objąć urząd od razu, wybierano też „ancjanów nadliczbowych”⁸⁸, którzy w razie nagłego opróżnienia się później jakiegось stanowiska w kolegium ancjanów mogliby od razu je objąć, bez wznawiania wyborów. W świetle przepisów statutowych można odróżnić

⁸² Stat. 1389, fol. 1v: — — *Ad ipsorum (sc. Antianorum) autem imbalotationem et electionem novam procedatur hoc modo — quod domini Antiani qui pro tempore erunt — fatiant congregari collegia confalonieriorum et massariorum artium — et coram ipsis collegiis — Vexillifer Justitiae sceu prior ipsorum dominorum Antianorum vel alius — assumendo ex consilio generali illos sceu illorum nomina qui et que scrupitnari debent ad offitium dominorum Antianorum — et legi fatiant presens statutum —*. O organizacji kolegów gonfalonierów i in. reprezentacji rzemiosła por. niżej.

⁸³ Fol. 2r: — — *et fabe numerentur secrete per quatuor ex predictis dominis Antianis et collegiis —*.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Fol. 2v, przy czym wybory miały się odbywać na miesiąc przed upływem kadencji urzędujących ancjanów: — — *Statuimus et ordinamus quod ellectio et imballotatio dominorum Antianorum — fiat hoc modo ut quod finitis balotis exeuntibus — ante regiminis dominorum Antianorum ultime ballote per unum mensem fiant — pro uno anno et demum finitis ipsis balotis fiendis per unum mensem ante finem regiminis dominorum Antianorum — pro uno alio anno et sic deinceps quandocunque balote finiende finient fiat ut supra (stat. 1389, fol. 1v).*

⁸⁶ Stat. 1389, fol. 8v, 9r: — — *Statuimus et ordinamus quod dicti domini antiani qui tunc sunt et etiam qui pro tempore erunt debeant esse numero — Et dictus numerus novem Antianorum duret singulis duobus mensibus extrahendo ipsum numerum modo et forma ordinato in statuto —*.

⁸⁷ Stat. 1453—1454, passim.

⁸⁸ *Antiani supernumerarii* (stat. 1389, fol. 3r).

trzy stadia poprzedzające objęcie urzędu przez ancjana, mianowicie: *electio*, tj. sam wybór, *imballotatio*, tj. wpisanie ancjana na listę urzędową, oraz *extractio*, tj. faktyczne powołanie do rozpoczęcia urzędowania⁸⁹.

Funkcje ancjana były obowiązkiem publicznym i dlatego, gdy ktoś już został wybrany ancjanem, w zasadzie nie mógł zrzec się tego urzędu⁹⁰. Nowi ancjani odbywali swego rodzaju „praktykę” u ancjanów ustępujących przez ostatnie dni ich urzędowania; przebywali wtedy w pałacu wraz ze starymi ancjanami *ad se informandum de negotiis et factis pendentibus*⁹¹. Właściwe urzędowanie nowych ancjanów rozpoczynało się od uroczystej przysięgi, którą składali w pałacu miejskim, w obecności najwyższych władz komuny i ludu, przy biciu dzwonów w mieście⁹².

Statuty wymagały, by ancjani sprawowali swój urząd z godnością i spokojem i aby przez cały czas swej kadencji przebywali w pałacu miejskim. Opuszczenie tej siedziby było surowo zakazane i dopuszczalne tylko w razie choroby, a i wówczas jedynie za zgodą pozostałych ancjanów. Dla załatwienia spraw osobistych każdy z ancjanów mógł raz na dziesięć dni udać się do własnego domu, ale tylko w ten sposób, by opuściwszy pałac miejski nocą wrócić tam najpóźniej o świcie. W każdym razie w pałacu musiało pozostawać zawsze sześciu ancjanów. Nawet w uroczystościach miejskich mogła brać udział tylko część ancjanów, reszta zaś przebywała stale w pałacu⁹³. W przepisach tych chodziło nie tylko o podkreślenie nieustanności tego urzędu, ale o możliwie maksymalną izolację ancjanów od wpływów z zewnątrz. Zamknięcie ancjanów w murach pałacu, do którego dostęp miały tylko osoby wzywane przez nich w sprawach urzędowych, miał gwarantować neutralność polityczną tego urzędu. Tym samym względem podyktowany był niewątpliwie zakaz przyjmowania przez ancjanów prezentów, zakaz ucztowania z ancjanami

⁸⁹ Określenie *extractio* wynikało z okoliczności, że arkusze z nazwiskami ancjanów przechowywano w specjalnie zamkniętej i strzeżonej szkatule, zwanej *marsupium*, a gdy zachodziła potrzeba uzupełnienia składu ancjanów, szkatułę komisyjnie otwierano i wyciągano z niej dokumenty z nazwiskami nowego ancjana (fol. 4r). Od owego „wyciągania” całą czynność nazywano *extractio antiani*. Por. stat. 1389, fol. 3r i 3v: — — *extractio de eis (sc. antianis) facta* — —, — — *aliquem* — — *extrahi in antianum* — —, oraz cała rubryka „De modo et forma extrahendi dominos Antianos comunis et populi Bononiae”, fol. 4r.

⁹⁰ Stat. 1389, fol. 4v: — — *quilibet qui pro predicto offitio Antianatus fuerit extractus* — — *sub poena ducentarum librarum bon. dictum offitium acceptare teneatur* — —.

⁹¹ Stat. 1389, fol. 4v.

⁹² Fol. 5, 6.

⁹³ Stat. 1389, fol. 8v, 15v.

i zakaz gier hazardowych w pałacu ancjanów⁹⁴ oraz zakaz wykonywania jakiegokolwiek rzemiosła przez ancjanów w czasie piastowania tego urzędu⁹⁵.

Statuty wprowadziły wśród ancjanów pewne zróżnicowanie, mianowicie jeden z nich posiadał godność „chorążego sprawiedliwości” (*vexillifer iustitiae*) i często reprezentował całe kolegium ancjanów⁹⁶; ponadto spotykamy w statutach wzmianki o „pierwszym” lub „pierwszych” spośród ancjanów⁹⁷. Byli to zapewne ancjani delegowani przez resztę kolegium do dokonania pewnych czynności urzędowych, jak referowanie wniosków na zgromadzeniu ogólnym etc. Na podstawie przepisów statutowych nie da się ustalić, kto mógł zostać „pierwszym” z ancjanów. Najprawdopodobniej o przyznaniu tej godności decydował wiek, doświadczenie i inne czynniki, mogące ułatwić pracę kolegium ancjanów. Poza tym kolegium to wyłaniało czasem komisje do załatwiania pewnych spraw, np. komisja trzech ancjanów dla spraw tajnych⁹⁸.

Ancjani jako reprezentanci i rządcy miasta korzystali ze szczególnych przywilejów. Statuty gwarantowały im w czasie wykonywania urzędu nietykalność osobistą i majątkową, o ile tylko nie popełnili ciężkiego przestępstwa⁹⁹. Zagwarantowana też była ochrona czci ancjanów¹⁰⁰, trwająca nawet przez rok po ukończeniu urzędowania, oraz podobna ochrona osób przebywających w pobliżu ancjanów¹⁰¹. Dalszym przywilejem było zwolnienie ancjanów od obowiązku sprawowania innych urzędów w komunie przez rok po ustąpieniu z ancjanatu, zwolnienie ich od danin na tenże czas i pozwolenie na noszenie broni w tym okresie¹⁰².

Wieloosobowemu urzędowi ancjanów dodano do pomocy jeszcze innych urzędników, mianowicie: kanclerza generalnego (*cancellarius gene-*

⁹⁴ Fol. 8r.

⁹⁵ Fol. 15r.

⁹⁶ Fol. 6r i 6v.

⁹⁷ *Prior antianorum* — fol. 6v, *primores antianorum* — fol. 12v.

⁹⁸ Fol. 10r.

⁹⁹ Fol. 17r, rubr. „De privilegiis et immunitatibus dominorum Antianorum comunis et populi Civitatis Bononiae”: — — *domini Antiani* — — *durante eorum offitio non possint personaliter capi necque conveniri civiliter vel criminaliter coram aliquo offitiali comunis Bononiae. Neque ipsorum res et bona capi vel realiter molestrari nisi comisissent durante eorum offitio tale malefitium ex quo pena aliqua personalis veniret imponenda* — —.

¹⁰⁰ Za obrazę ancjana *cum sanguinis efusione* lub obrazę zbrojną groziła kara śmierci; za obrazę bez rozlewu krwi — kara pieniężna, czterokrotnie większa niż za obrazę zwykłego mieszczanina, i pozbawienie wolności (fol. 17r).

¹⁰¹ Fol. 17v.

¹⁰² *Ibidem*.

ralis antianorum)¹⁰³, zwykłych kanclerzy, zwanych inaczej pisarzami ancjanów (*cancellarii*, *notarii antianorum*)¹⁰⁴, oraz liczną służbę (*familia*)¹⁰⁵.

b) Drugie kolegium, mające duży wpływ na rządy komuny, stanowili gonfalonierzy, tj. chorążowie komuny (*confalonieri*). Pełnili oni dwojakie funkcje: byli zwierzchnikami miejskiej siły zbrojnej oraz doradcami ancjanów. Jako dowódcy wojskowi gonfalonierzy mogli w razie potrzeby powoływać pod broń całą ludność miasta i jego okolic, obowiązującą do służby wojskowej¹⁰⁶. Gonfalonierzy mogli to czynić jednak tylko przez specjalnych woźnych komuny (*precones*) i za zgodą ancjanów, wyrażoną na piśmie. Ograniczenia te wypływały z obawy, by gonfalonierzy nie użyli swej władzy przeciw komunie i istnjącemu ustrojowi¹⁰⁷.

Zwoływanie zgromadzeń bez zgody ancjanów karane było wysoko,

¹⁰³ Stat. 1289, fol. 19v i nast., oraz inne.

¹⁰⁴ Pisarze ci w liczbie dwóch, byli wybierani przez zgromadzenie czterech tysięcy obywateli i stale rezydowali w pałacu miejskim. Byli oni pomocnikami kanclerza, przy czym obsługiwali — jako sekretarze — nie tylko kolegium ancjanów, ale i zgromadzenie ogólne, co obowiązków ich należało bowiem: — — *que pertinent ad* — — *Antianorum offitium et scrupitina et partitia non secrete scribere* — — *et quecunq; mandata et precepta fienda per predictos dominos* — — *facere* — — *scribere et subscribere omnes et singulas provisiones sceu reformationes fiendas per dictos dominos vel consilium quatringerorum* — — (stat. 1389, fol. 21r, rubr. „De offitio notarii dominorum Antianorum comunis et populi Civitatis Bononiae”; por. także fol. 6r, 18v, 21v i in.).

¹⁰⁵ Statuty określały jej funkcje, wynagrodzenie płatne ze skarbcza komuny oraz strój urzędowy. Należeli tu: dziewięciu pażów (*domicelli*), ochmistrz (*magister familiae et custos rerum palatii*), rachmistrz (*expeditor*), dwóch zakonników, których zadaniem było pilnowanie pieczęci komuny, kucharz, stróż bramy pałacowej, sześciu gońców (*macerii*), z których jeden miał nadto pieczę nad ogrodem pałacowym, cwałj rębacz etc. (fol. 18r, 18v), konni posłańcy (fol. 10). Pojęcie *familia* obejmowało zresztą nie tylko służbę w ścisłym tego słowa znaczeniu, ale wszystkich pomocników ancjanów, a więc i urzędników, jak kanclerz i notariusze. Tak przynajmniej ujmuje tę kwestię statut z 1389 r.

¹⁰⁶ Obowiązek ten spoczywał na wszystkich mieszkańcach Bolonii w wieku od 18 do 65 lat (fol. 26v: „Qui debentur ire, esse et stare cum predictis dominis Confaloneriis — — Rubrica”). Zwolnieni byli tylko duchowni, studenci-cudzoziemcy i osoby ubogie (fol. 26r).

¹⁰⁷ Stat. 1389, fol. 25v: — — *Ordinamus quod dictus Confalonerius per se vel alium non audeat vel presumat aliquam congregationem hominum armatorum vel non vigore sui offitii propter quam schandalum vel turbatio dicti status sequi posset facere* — — *nisi per unum ex preconibus comunis Bononiae publice palam et alta voce* — — *hoc fuerit eidem invictum vel mandatum per dominos Antianos de quo mandato constare debeat per scripturam alterius ex notariis ipsorum dominorum Antianorum sigillatum* — —.

karą pieniężną 300 grzywien bolońskich¹⁰⁸. Z drugiej strony jednak nieposłuszeństwo gonfalconielom było karane śmiercią¹⁰⁹.

Jako zwierzchnicy siły zbrojnej, gonfalconierzy mieli również obowiązek czuwać nad spokojem w mieście i tłumić ewentualne rozruchy¹¹⁰, a sprawców niepokoju w mieście mogli aresztować i przekazywać władzom sądowym¹¹¹. Statuty podkreślały nawet, że utrzymanie spokoju w mieście i utrzymanie ludowego ustroju jest głównym zadaniem gonfalconierów¹¹².

Poza tym gonfalconierzy byli doradcami ancjanów we wszystkich sprawach, nawet tajnych¹¹³. Wreszcie mogli w pewnej mierze wpływać na ustawodawstwo, gdyż — podobnie jak ancjani — opiniowali sprawy wnoszone na zgromadzenie ogólne¹¹⁴. Mimo dość dużych kompetencji gonfalconierzy podlegali władzy ancjanów, którzy kontrolowali ich działalność i mogli im wydawać różne polecenia¹¹⁵.

Urząd gonfalconiera, jak i ancjana był wybieralny i to w podobny sposób¹¹⁶. Urzędowanie trwało znacznie krócej, bo tylko cztery miesiące¹¹⁷. Gonfalconierem mógł być tylko *amator presentis status popularis et libertatis civitatis Bononiae*, posiadający sam i po swych przodkach obywatelstwo bolońskie, w wieku najmniej 30, najwyżej 60 lat. Godności tej nie mógł oczywiście dostąpić banita ani *rebellis comunis*¹¹⁸. Nieprzyjęcie urzędu w ciągu 3 dni od dokonania wyboru było karane, chyba że wybrany miał po temu ważne i uznane przez prawo powody¹¹⁹. Ponowny

¹⁰⁸ Stat. 1389, fol. 26r.

¹⁰⁹ Fol. 25v.

¹¹⁰ Ibidem: — — *Fossint dicti confalonerii — — auctoritate propria — — trahere — — ad — — rumores et eos sedare toto posse — —*.

¹¹¹ Stat. 1389, fol. 26r.

¹¹² Fol. 25r, rubr. „De offitio dominorum Confaloneriorum Civitatis Bononiae et que possint facere et que teneantur observare ipsi domini Confalonerii”.

¹¹³ Fol. 27v: — — *Et quod sint et esse debeant de consilio et inter consiliarios secretos dominorum Antianorum durante eorum offitio — —*.

¹¹⁴ Stat. 1389, fol. 7r: — — *statuimus quod si aliqua propositio posta vel petitio vel aliquod partitum fuerit vel reprobata vel non admissa vel non obtenta aut non obtentum per dominos Confalonerios — — vel maiorem partem eorum non possit in Consilio Sexcengentorum vel in aliquo alio ofitio comunis et populi Bononiae proponi vel reformari — — et — — non valeat ipso iure — —*. Por. także fol. 6r, 6v oraz fol. 27v. Statuty wspominają o tym, określając gonfalconierów wyraźnie, np. fol. 7r, fol. 27v, lub posługując się tylko nazwą *collegia antianorum*, *antiani et collegia*, *domini et collegia* — fol. 22r.

¹¹⁵ Fol. 9v.

¹¹⁶ Fol. 2v i nast.

¹¹⁷ Fol. 3r i fol. 27v.

¹¹⁸ Fol. 3r.

¹¹⁹ Ibidem.

wybór tej samej osoby na gonfaloniera mógł nastąpić nie wcześniej jak po roku ¹²⁰.

Na początku urzędowania gonfalonierzy składali na ręce ancjanów uroczystą przysięgę, w której m. in. przyrzekali im posłuszeństwo ¹²¹, po czym ancjani wręczali gonfalcnierom chorągwie symbolizujące ich władzę. Statuty regulowały szczegółowo ceremoniał tych uroczystości ¹²².

W przeciwieństwie do ancjanów, gonfalonierzy korzystali z całkowitej swobody poruszania się w mieście. Nie wolno im było tylko oddalać się poza miasto bez zezwolenia ancjanów ¹²³, natomiast statuty nie wymagały od nich ciągłego przebywania w pałacu miejskim ani nie starały się odizolować ich od ogółu mieszczan w tym stopniu, co ancjanów ¹²⁴.

Przywileje gonfalonierów były odpowiednio mniejsze od przywilejów ancjanów. Za obrazę gonfaloniera lub kogoś z jego służby ustanawiały statuty karę pieniężną tylko dwukrotnie większą niż za obrazę zwykłego obywatela ¹²⁵. Ponadto gonfalonierzy mieli wolny dostęp do pałacu ancjanów i — wraz ze swymi urzędnikami i służbą — prawo noszenia broni ¹²⁶.

Każdy z gonfalonierów miał do pomocy jednego pisarza (*notarius*) i jednego posłańca (*nuntius*), których sobie sam dobierał. Wynagrodzenie tych posłańców polegało na zwolnieniu od wypraw wojennych, stróżowania itp. obowiązków, obciążających wszystkich obywateli Bolonii ¹²⁷.

c) Trzeci urząd kolegialny — oprócz ancjanów i gonfalonierów — stanowili w Bolonii *massarii artium*. Reprezentowali oni rzemieślników bolońskich, zrzeszonych w wielu cechach. *Massarii* byli podobnie jak gonfalonierzy doradcami ancjanów, uczestniczyli nawet w tajnych obradach oraz w wyborach innych urzędników ¹²⁸ i w sprawowaniu kontroli nad nimi ¹²⁹; ponadto — jak gonfalonierzy opiniowali sprawy wno-

¹²⁰ Fol. 27v.

¹²¹ Fol. 23v, 24r, „De modo et forma Sacramenti prestandi a dominis Confalonieriis civitatis Bononiane Rubrica”.

¹²² Fol. 24v, fol. 25r „De modo et forma assignandi retinendi et restituendi confalones confalonieriis comunis Bononiae Rubrica”.

¹²³ Fol. 26v.

¹²⁴ Np. gonfalonierzy mogli uczestniczyć w skromnych ucztach urządzanych przez mieszczan, skromnych, tj. o liczbie biesiadników nie większej niż 10 osób (fol. 27v), podczas gdy ancjanom było to w ogóle zakazane.

¹²⁵ Fol. 27v.

¹²⁶ Fol. 27v, 28r; także fol. 11r.

¹²⁷ Fol. 28r „De offitio notariorum et nuntiorum dominorum Confaloneriorum Rubrica”.

¹²⁸ Fol. 9r.

¹²⁹ Fol. 12r.

szone potem na zgromadzenie ogólne i od ich decyzji zależało odrzucenie wniosku lub przekazanie go zgromadzeniu ogólnemu¹³⁰. Do obowiązków ich należała troska o spokój i wolność miasta, o jego zaopatrzenie w żywność i o jego obronność, w ogóle zaś — służenie radą i pomocą ancjanom i gonfalonierom¹³¹.

Wyboru nowych *massarii* dokonywały cechy rzemieślnicze. Każdy cech wybierał trzech kandydatów spośród swych członków aktualnie wykonujących rzemiosło. Następnie ustępujący *massarius* w ciągu 10 dni przed zakończeniem swego urzędowania przekazywał nazwiska trzech kandydatów ancjanom, którzy z kolei zwoływali kolegia gonfalonierów i wszystkich *massarii artium*. Połączone kolegia ancjanów, gonfalonierów i *massarii* wybierały nowego *massarius* dla każdego cechu¹³². Od kandydata na *offitium massarii* wymagano obywatelstwa bolońskiego i zamieszkiwania w mieście przynajmniej w czasie wyboru. Konieczne było również wykonywanie tego rzemiosła, które *massarius* miał reprezentować¹³³. Wykluczeni od tej godności byli — jak zwykle — banici. Granice wieku ustalone przez statut to najmniej 30, najwyżej 80 lat. Dla zagwarantowania bezstronności tego urzędu statuty zakazywały równoczesnego wykonywania funkcji w kolegium *massariorum* i w kolegium ancjanów czy gonfalonierów. Niedozwolone było również obejmowanie masariatu przez osoby, które przed sześciu miesiącami były jeszcze ancjanami lub gonfalonierami¹³⁴.

Massarii urzędowali tylko przez trzy miesiące, a w tym okresie jeden z nich pełnił funkcje *priora*, przy czym co 4 dni wybierano priorem kogo innego¹³⁵. Było to usprawnienie urzędowania, konieczne w tak licznym kolegium, jakie stanowili *massarii artium* w Bolonii¹³⁶.

¹³⁰ Stat. 1389, fol. 29v: — *Sit autem ipsorum massariorum esse in consiliis secretis — et assistare dominis Antianis — et super consiliis secretis eorum voluntatem et consilere et exprimere — et petitiones seu postas ponendas in consilio quatringtonorum — examinare —*. Por. także fol. 6r, 7r.

¹³¹ Fol. 29v.

¹³² Stat. 1389, fol. 28r, 28v, „De electione Massariorum artium populi et communis Bononiae — rubrica”. Wzmianka o tych wyborach nadto na fol. 13r.

¹³³ Stat. 1389, fol. 28v: — *eligendus in massarium — debeat esse descriptus in matricolla artis dicte societatis a cuius hominibus est electus et exercens ipsam artem —*.

¹³⁴ Stat. 1389, fol. 30r, rubr. „Qui prohibentur esse massarii artium Civitatis Bononiae”. Z drugiej strony obowiązywała roczna przerwa po piastowaniu urzędu *massarii* (fol. 30r i 30v, rubr. „De vacatione massariorum artium —”).

¹³⁵ Fol. 29r.

¹³⁶ Cechów było w Bolonii wiele, mianowicie: *societas notariorum, campsorum, mercatorum panis, beccariorum, strazarolorum, spetiariorum, mercariorum, artis sete, fabrorum, aurificum, calzolariorum, magistrorum lignaminis, bambasariorum,*

Urzędowanie rozpoczynało się od złożenia przysięgi, której rotę — jak przy żadnym innym urzędzie — statuty dokładnie podawały. Z tej treści wynika, że *massarii* byli organem powołanym szczególnie do strzeżenia miasta przed tyranią i jakąkolwiek zależnością polityczną¹³⁷. W XV stuleciu przepisy te były już tylko martwą literą, miasto było bowiem poddane władzy siniora. Przepisy statutów z 1389 r. utrzymano w mocy, choć te stare formy ustrojowe nie mogły już służyć celom, dla których ongiś zostały stworzone.

Massarii jako dygnitarze komuny korzystali nadal ze swych przywilejów w czasie urzędowania, tj. ze zwolnienia od stróży nocnej itp. obowiązków ciężących na mieszczanach, z prawa noszenia broni, z nietykalności osobistej i ze specjalnej ochrony czci¹³⁸. W przywilejach tych byli zrównani z gonfalonierami. Jak oni, podlegali też we wszystkim władzy ancjanów¹³⁹.

3. Regimen civitatis

Z końcem XIV w., ściśle w 1394 r. — pojawia się w Bolonii nowy organ władzy¹⁴⁰.

Jest to znowu organ kolegialny, złożony z szesnastu osób wybieranych na jeden rok przez radę ogólną spośród obywateli Bolonii. Po raz pierwszy wspominają o tej instytucji statuty Bolonii z roku 1400, nazywając nowych dygnitarzy komuny *sexdecim notabiles cives* i stwierdzając, że przysługuje im władza ustawodawcza¹⁴¹. Nastąpiło więc w Bolonii uszczuplenie władzy zgromadzenia ogólnego, dotąd jedyne go organu ustawodawczego, na rzecz nowego kolegium szesnastu. Przyczyną tej zmiany była niewątpliwie chęć usprawnienia prawodawstwa przez wprowadzenie ciała ustawodawczego złożonego tylko z szesnastu osób,

artis lane gentilis, salorolorum, pilipariorum, sartorum, calegariorum, artis lane bisele, muratorum, bisileriorum, barberiorum, piscatorum, cartolariorum, curionum, et cunzatorum sceu pelacanorum, quatuorartium (fol. 30v, 21r). Kolejność cechów podawana w tym fragmencie statutu obowiązywała poszczególnych *massarii* przy zajmowaniu miejsc w kolegiach i radach (fol. 31r). Pierwszymi byli więc wszędzie *massarii* cechu pisarzy, który miał w Bolonii już od XII w. ogromne znaczenie.

¹³⁷ Fol. 29, rubr. „De Juramento massariorum artium”: — — *dabo operam iuxta posse quod civitas Bononia remaneat in presenti statu populari et libertatis. Et quod — non deveniat ad subiectionem vel tirannidem alicuius...*

¹³⁸ Za obrazę ich groziła kara pieniężna, dwa razy większa niż za obrazę zwykłego obywatela (fol. 30v oraz fol. 11r).

¹³⁹ Fol. 9v.

¹⁴⁰ Datę tę podaje G.B. Guidicini, *I riformatori dello stato di libertà della città di Bologna dal 1394 al 1797*, t. I; Bologna 1876, s. 1—6.

¹⁴¹ Statuti del Comune 1400, fol. 2r. Archivio di Stato di Bologna, Arch. del. Comune, n. 15. Por. także F. Bosdari, *Il comune di Bologna alla fine del secolo XIV*, Bologna 1914, s. 5—6.

w miejsce mało sprężystej, bo liczącej od 600 do 1000 członków rady ogólnej. Dla zadośćuczynienia dotychczasowej tradycji nowe kolegium było wybierane przez radę ogólną (*consilium generale*), która w ten sposób zdawała się jeszcze wykonywać, choć pośrednio, swe funkcje ustawodawcze. Jednak z biegiem lat kolegium szesnastu coraz bardziej uniezależniało się od rady ogólnej, stając się naczelną władzą w mieście¹⁴², a zarazem instytucją przygotowującą Bolonię do ostatecznego wprowadzenia jednoosobowej siniorii.

Późniejsze statuty określają dokładniej kompetencje szesnastu i ich ogromne znaczenie w mieście. Odpowiednio zmienia się też nazwa. Źródła określają te kolegia bądź *spectabiles domini sexdecim reformatores*¹⁴³, bądź już wyraźnie z podkreśleniem ich zwierzchnictwa nad miastem — *praesidentes regimini civitatis*¹⁴⁴. Szesnastu obywateli, delegowanych początkowo przez *consilium generale* do pewnych funkcji ustawodawczych, przekształca się więc w faktycznych i prawnie uznawanych „rządów miasta”, o bardzo szerokich kompetencjach. Statuty z 1454 r. przyznają „rządom” najwyższą władzę ustawodawczą¹⁴⁵. Rzeczywiste jej wykonywanie w tym czasie potwierdza ówczesny kronikarz boloński, Ghirardacci¹⁴⁶. W związku z tym rządcy mieli też władzę zawieszania mocy przepisów statutowych względem pewnych osób lub w pewnych przypadkach¹⁴⁷. Rządcy miasta mieli następnie zwierzchnią władzę nad podestą i kapitanem ludowym, tj. nad najwyższymi urzędnikami sądowymi w Bolonii, do nich bowiem należało ostateczne roz-

¹⁴² Zaznaczyło się to wyraźnie od roku 1466 — por. G. B. Guidicini. o. c., s. 6.

¹⁴³ Stat. 1454, pag. 5, „Praefatio ad volumen statutorum civilium et criminalium”.

¹⁴⁴ Stat. 1454, pag. 8, § 5 i in.

¹⁴⁵ Stat. 1454, pag. 542, „Conclusio statutorum”, § 29: — — *Reservamus in suis robore et vigore — — omnes et quascumque Provisiones, Statuta vel Ordinationes factas seu facta — — de consensu Offitii Spectabilium Dominorum Sexdecim Reformatorum presentis Status, et Civitatis praedictae — —*.

¹⁴⁶ W jego kronice pod datą 1454 znajdujemy np. następującą wzmiankę: — — *Anno di Cristo 1454 — — Bessarione legato, insieme col regimento, rinova li statuti della città, siccome hoggi si veggono et si usano; alla cui rinovatio ne si ritrovarono gl'infrascripti, che delli 16, cioè: Sante di Ercolese, Bentivogli cavaliere — — etc.*; następuje wyliczenie pozostałych reformatorów (*Della Historia di Bologna parte terza del R. P. M. Cherubino Ghirardacci bolognese... Città di Castello, Rerum Italicarum Scriptores, Raccolta... ordinata da L. A. Muratorii, t. XXXIII, P. I. s. 144—145*).

¹⁴⁷ Np. według statutów z 1454 r. urzędnicy i służba podesty musieli — jak sam podesta — pochodzić spoza Bolonii; statut przewiduje jednak uchylenie tego ograniczenia, jeżeli istnieje *expressa licentia Praesidentium regimini civitati* (stat. 1454, pag. 9, § 11).

graniczanie kompetencji podesty i kapitana¹⁴⁸, oni wyznaczali sędziów dla rozpatrywania sprawy o obrazę podesty czy kapitana, gdy nie możliwe było osądzenie jej w zwykłym trybie¹⁴⁹, oni też decydowali o ilości urzędników, którzy mieli podeście pomagać¹⁵⁰. Jedyne rządcy mieli wreszcie prawo zatrzymywania kogoś w więzieniu ponad 3 dni; konieczna była przy tym ich decyzja na piśmie¹⁵¹. O kompetencjach sądowych rządców wspominają już wyraźnie statuty z 1453 r., zezwalając obywatelom Bolonii pokrzywdzonym przez urzędników komuny na wnoszenie skarg *coram praesidentibus Regimini civitatis*¹⁵². Jeżeli do tych szerokich uprawnień dodamy jeszcze inne, jak: możność ustalania granicy wydatków urzędowych poszczególnych urzędników komuny¹⁵³ oraz wyłączne prawo decydowania o tworzeniu nowych cechów w Bolonii¹⁵⁴ — przekonamy się, że prócz wykonywania funkcji ustawodawczych i sądowych rządcy ingerowali w różne dziedziny życia miejskiego i sprawowali faktycznie najwyższą władzę. Kolegia ancjanów, gonfalonierów i *massarii* istniały wprowadzić dalej¹⁵⁵, lecz kolegium szesnastu, konkurujące z nimi od początku swego istnienia, w XV w. wysunęło się w mieście na pierwsze miejsce.

4. Urzędy sądowe

Sądownictwo należało w Bolonii w XV w. do podesty, kapitana ludowego i podległych im niższych urzędników. Pewne kompetencje sądowe posiadali też inni urzędnicy (np. syndycy), lecz zwierzchnikami całego sądownictwa byli podesta i kapitan ludowy.

a) Urząd podesty — znany we wszystkich komunach miejskich — miał początkowo inne, znacznie większe znaczenie. Także w Bolonii w XIII w. był on zwierzchnikiem całego miasta, w jego rękach skupiała

¹⁴⁸ Stat. 1454, pag. 13, § 9.

¹⁴⁹ Stat. 1454, pag. 13, § 11; to samo już w statutach z 1453 r. — fol. 32r.

¹⁵⁰ Stat. 1454, pag. 8, § 5.

¹⁵¹ Stat. 1454, pag. 17, § 3; — — *non potest (sc. potestas) — — carceratos retinere — — ultra, vel post tres dies a die captionis, sine expressa licentia Praesidentium Regimini Bononiae, quae debeat in scriptis apparere* — —. Pewne wyjątki od tej zasady vide ibidem.

¹⁵² Stat. 1453, fol. 42v, rubr. „De represaliis”.

¹⁵³ Stat. 1454, pag. 10 § 12: *prout videbitur Praesidentibus*.

¹⁵⁴ Stat. 1454, rubr. CLXXXI, § 4, pad. 361.

¹⁵⁵ O wyborze ancjanów wspomina w swej kronice Ghirardacci, np: *Anno di Christo 1453. Si creano li nuovi antiani et confaloniere di giustitia secondo il consueto della città. Inoltre sono confirmati li signori sedici del regimento* — — (o. c., s. 142).

się najwyższa władza wykonawcza, wojskowa i sądowa¹⁵⁶. Ze wzrostem znaczenia cechów tracił on stopniowo zwierzchnie stanowisko; władzę wykonawczą przejęły kolegia (ancjanów i inne), władzę wojskową — gon.alonierzy, zaś podeście została w XIV i w XV w. jedynie najwyższa władza sądowa¹⁵⁷. Ten sam los spotkał urząd kapitana ludowego. W XIII w. w Bolonii — jak w wielu innych miastach włoskich — powołano go na zwierzchnika komuny ludowej, która przeciwstawiała się komunie podesty. Z przywódcy ludu stał się on w ciągu XIV stulecia tylko dygnitarzem sądowym¹⁵⁸.

Rozdwojenie zwierzchnictwa sądów w XV w. w Bolonii między podestę i kapitana ludowego było konsekwencją istnienia przedtem w Bolonii dwóch komun: komuny podesty i komuny ludowej. Tak więc w XV w. dwoistość urzędów, wynikająca z dawnej dwoistości samej komuny, zachowano jeszcze w sądownictwie, przy czym zaznaczała się już wyraźnie przewaga podesty.

Według statutów obowiązujących w XV w. podesta miał najwyższą władzę sądową w zasadzie we wszelkich sprawach, cywilnych i karnych¹⁵⁹. Do jego kompetencji należało prowadzenie procesu we wszystkich jego stadiach, a więc zarówno prowadzenie dochodzeń, rozprawy, wydawanie wyroków i przeprowadzanie egzekucji¹⁶⁰. Wyjątek stanowiły sprawy o obrazę podesty lub jego „familii”, które miast podesty rozpatrywał inny sędzia, zwykle — kapitan ludowy¹⁶¹. Mimo dużego podobieństwa kompetencji podesty i kapitana ludowego¹⁶², urząd podesty był wyższy, statuty przyznawały mu bowiem wyraźnie szersze kompetencje (sądownictwo tak cywilne, jak karne) i zwierzchnią władzę nad wszyst-

¹⁵⁶ Por. G. Volpe, *Il podestà*, Medio Evo Italiano, l. c.; A. Hessel, o. c., s. 322 i in., L. Bagolini, o. c., s. 29, 42 i in.

¹⁵⁷ Podobnie było i w innych miastach, por. np. V. Vitale, *Il comune del podestà a Genova*, Milano-Napoli 1951, s. 3 i nast.

¹⁵⁸ Por. A. Hessel, l. c., F. Bosdari, l. c., etc.

¹⁵⁹ Stat. 1454, pag. 16, rubr. VII, § 1: — — *Decernimus quod quilibet Potestas Bononiae — durante tempore sui Officii, habeat — — ac exercere possit in tota Civitate Bononiae, eiusque comitatu et districtu — — ordinariam, voluntariam et contentiosam iurisdictionem, administrationem et gladii potestatem — — in quibuslibet Litibus, seu Causis Civilibus et Criminalibus — —*.

¹⁶⁰ Ibidem: — — *gladii potestatem in cognoscendo, procedendo, terminando et exequendo — —*. Wcześniejszy statut (z 1453 r.) określa kompetencje podesty, zwłaszcza w sprawach karnych, jeszcze dość kazuistycznie (por. stat. 1453, fol. 10—12).

¹⁶¹ Stat. 1453, fol. 31v oraz stat. 1454, pag. 13, § 11, rubr. III.

¹⁶² Stat. 1454, pag. 11, rubr. III, § 1: — — *Statuimus quod D. Capitaneus Populi, et Civitatis Bononiae habeat — — iurisdictionem omnimodam — — prout, et sicut habet D. Potestas Bononiae in quibuscumque Maleficiis committendis in civitate — —*.

kimi sędziami¹⁶³. Jako zwierzchnik sądownictwa podesta był gwarantem miru miejskiego; jemu powierzały statuty szczególną opiekę nad wdowami, sierotami, ludźmi chorymi i nad studentami¹⁶⁴.

Mimo tak dużego autorytetu podesta był jednak zależny od szesnastu rządców miasta; w razie bowiem konieczności zatrzymania więźniów w areszcie dłużej niż 3 dni, musiał na to uzyskać ich zezwolenie. Tego ograniczenia władzy podesty nie znały statuty z 1389 r.; spotykamy je dopiero w statutach z 1454 r.¹⁶⁵, choć faktycznie istniało ono zapewne od momentu pojawienia się w Bolonii instytucji „rządców”, tj. od końca XIV w.

Urząd podesty był — jak wszystkie w Bolonii — wybieralny. Statuty nie wspominają o sposobie wyboru, mimo że poświęcają temu urzędowi wiele obszernych przepisów¹⁶⁶. Można by stąd wnioskować, że wybór podesty odbywał się w ten sposób jak wybory innych ważnych urzędników, a więc na zgromadzeniu czterech tysięcy, z udziałem trzech kolegów. Z drugiej strony jednak pewien wpływ na obsadzanie urzędu podesty mieli „rządcy miasta” (*praesidentes regimini civitatis*), od nich bowiem zależało przedłużenie okresu urzędowania podesty z sześciu miesięcy na czas dłuższy; innowację tę wprowadziły dopiero statuty z 1454 r.¹⁶⁷. Możliwe więc, że także wybór podesty, którego statuty wyraźnie nie regulowały, przeszedł faktycznie w ręce tego nowego organu władzy. Przemawia za tym fakt, że statuty z 1454 r., wspominając o obsadzeniu urzędu podesty używają nie tylko określenia *electio*, ale i *nominatio*¹⁶⁸.

Kandydatem na podestę mógł być tylko szlachcic (margrabia, hrabia, baron lub inny), pochodzący z rodziny należącej do szlachty od lat pięć-

¹⁶³ Stat. 1454, pag. 16 rubr. VII „De officio et iurisdictione D. Potestatis Bononiae”, § 1: — — *Et generaliter omnia possit, et teneatur facere, et exercere, ac expedire ipse solus, que quilibet alius iurisdictionem exercens in civitate vel districtu Bononiae — — exercere et expedire posset vel teneretur — —*. Por. także pag. 12 § 4 oraz pag. 13, § 9.

¹⁶⁴ Stat. 1454, pag. 16, § 2: — — *tenetur tueri pupillos, et viduas, et eis favere*; stat. 1454, pag. 144, rubr. LXI, § 1: — — *causae pupillorum, et viduarum et aliarum miserabilium personarum — — sunt favorabiles — —*; stat. 1454, pag. 18, § 6: — — *tenetur — — defendere Studium, ac Scholares — —*.

¹⁶⁵ Stat. 1454, pag. 17, § 3.

¹⁶⁶ Zarówno w stat. 1389, fol. 50v i nast., jak w stat. 1454, rubr. I, pag. 7 i nast.

¹⁶⁷ Stat. 1454, pag. 7, § 2: — — *cujus (sc. potestatis) officium duret per sex menses; et ultra dictum tempus, ad voluntatem Praesidentium Regimini Civitatis Bononiae*.

¹⁶⁸ Stat. 1454, pag. 7, § 1.

dziesięciu ¹⁶⁹ i obcy, tj. mieszkający stale poza Bolonią ¹⁷⁰, w wieku najmniej 35 lat ¹⁷¹. Statuty kładą szczególny nacisk na bezstronność przyszłego podesty; w tym celu wybiera się człowieka obcego i nie związanego z jakimkolwiek stronnictwem miejskim ¹⁷². Była to zasada przyjęta we wszystkich komunach, w których tylko pojawiła się instytucja podesty ¹⁷³. Pełne prawa podesty uzyskiwał elekt dopiero po wyrażeniu zgody na elekcję. Jeżeli nie zaakceptował elekcji na piśmie i to w ciągu trzech dni, uważano to za rezygnację z urzędu ¹⁷⁴.

Na początku urzędowania, które trwało zazwyczaj sześć miesięcy, podesta musiał przedłożyć stróżom majątku komuny ¹⁷⁵ pismo od władz swego miasta, stanowiące gwarancję jego uczciwości i zawierające zapewnienie, że po skończeniu urzędowania podesta nie wystąpi z żadnymi roszczeniami przeciw komunie, w której pełnił urząd ¹⁷⁶.

Funkcje swe podesta musiał sprawować z godnością i uczciwie ¹⁷⁷, musiał też doskonale znać prawa obowiązujące w Bolonii ¹⁷⁸. Nie wolno mu było przyjmować jakichkolwiek darów czy w ogóle korzyści majątkowych od mieszczan, a tym bardziej zakazane było ich wymuszanie. Praktyka była widać odmienna, skoro statuty z 1454 r. wspominają o istnieniu takiego zwyczaju, nazywając go jednak nadużyciem i bezprawiem ¹⁷⁹. Kwestie te regulowano już we wcześniejszych statutach w Bolonii i innych komunach, gdy pojawił się w nich urząd podesty. Podesta musiał zadowolić się wynagrodzeniem płatnym ze skarbcza komuny. Koszty urzędowania (np. wydatki na materiały piśmienne) pokrywało również miasto ¹⁸⁰. Zakazywano też podeście i jego sędziom prowadzenia swych rodzin do Bolonii (tj. żony, dzieci i jakichkolwiek krew-

¹⁶⁹ Stat. 1454, pag. 7, § 1: — *aliquis probus miles, marchio, comes, baro, qui vel cuius praedecessores fuerint comites per annos quinquaginta ante* — —, oraz pag. 8, § 4 i pag. 144, § 1.

¹⁷⁰ Pag. 8, § 4: — *habitor de loco distante a civitate Bononiae per sexaginta miliaria* — —.

¹⁷¹ Pag. 7, § 2.

¹⁷² Stat. 1454, pag. 114, § 1: — *non debent esse alicuius partialitatis, sed aequi, et iusti* — —.

¹⁷³ Por. F. Calasso, *Gli ordinamenti giuridici del rinascimento medievale*, Milano 1953, s. 124.

¹⁷⁴ Pag. 7, § 3.

¹⁷⁵ O tym urzędzie niżej.

¹⁷⁶ Stat. 1454, pag. 10, § 15.

¹⁷⁷ Stat. 1454, pag. 17, § 2.

¹⁷⁸ Stat. 1454, pag. 10, § 16: — *nec excusetur pretextu alicuius ignorantiae* — —; pag. 20, § 11: — *et generaliter teneatur omnia, et singula, statuta et ordinamenta civitatis Bononiae servare et servari facere* — —.

¹⁷⁹ Pag. 10, § 12.

¹⁸⁰ Pag. 10, § 13, pag. 9/10, § 12.

nych w wieku powyżej 15 lat). Przez cały okres urzędowania podesty i sędziów ich rodziny miały wzbroniony wstęp nie tylko do Bolonii, ale i do innych miast leżących w pobliżu¹⁸¹. Przepisy te, znane już wcześniej w Bolonii i wielu innych miastach, miały zagwarantować bezstronność sędziów, chroniąc ich nawet od pośrednich kontaktów pozaurzędowych z mieszczanami.

Podesta odpowiadał swym majątkiem za ewentualne szkody wyrządzone miastu czy poszczególnym mieszczanom przez siebie samego lub swą „familie”¹⁸². Następowало to dopiero z końcem urzędowania w formie tzw. syndykatu. Surowo wzbronione było wcześniejsze pociąganie do odpowiedzialności podesty i jego sędziów¹⁸³, w celu zagwarantowania niezależności i bezstronności tego urzędu.

Ponowne objęcie funkcji sędziowskich w Bolonii lub jej okręgu przez podestę czy innego sędziego było w ogóle przez statuty zabronione¹⁸⁴.

Miarą autorytetu podesty była szczególna ochrona prawna, jaką przyznawano jemu i jego familii. Za obrazę podesty groziła wysoka kara pieniężna¹⁸⁵; za obrazę jego niższych urzędników i służby noszącej mundur — kary odpowiednio niższe, lecz zawsze większe niż za obrazę zwykłych obywateli¹⁸⁶.

Podesta, jeden z najznakomitszych urzędników komuny, był otoczony wielką liczbą urzędników niższych, stanowiących jego „dwór” (*curia potestatis*)¹⁸⁷. Należeli tu przede wszystkim sędziowie (*iudices*), wśród których na pierwsze miejsce wysuwał się zastępca podesty, zwany wikariuszem (*vicarius potestatis*). Wikariusz mógł zastępować podestę we wszelkich sprawach¹⁸⁸ i miał także same kompetencje¹⁸⁹, z wyjątkiem orzekania najwyższych kar (tj. kar śmierci, kar cielesnych i wyższych kar pieniężnych), te bowiem nakładać mógł zasadniczo tylko sam podesta¹⁹⁰. W wyjątkowych przypadkach, gdy podesta znajdował się poza

¹⁸¹ Stat. 1454, pag. 9, § 11.

¹⁸² Pag. 10, § 16, oraz pag. 20, § 11: — *teneantur ad damnum* — —.

¹⁸³ Ibidem, oraz pag. 158, rubr. LXX, § 1 i nast.

¹⁸⁴ Pag. 10, rubr. I, § 17.

¹⁸⁵ Pag. 9, § 10: — *poena centum librarum bon. pro qualibet vice* — —.
Por. także stat. 1453, fol. 31v.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Stat. 1454, pag. 9, § 10.

¹⁸⁸ Stat. 1454, pag. 16, rubr. VII, „De officio et iurisdictione D. Potestatis Bononiae”, § 1: — *Ita quod Potestatis et eius Vicarii idem Tribunal censeatur* — —.

¹⁸⁹ Stat. 1454, pag. 21, rubr. VIII, „De officio D. Vicarii D. Potestatis Bononiae, et eius iuramento”, § 2: — *Et generaliter omnia possit (sc. Vicarius) et teneatur exercere facere ac expedire ipse Vicarius solus, quae ipse Potestas* — —.

¹⁹⁰ Stat. 1454, pag. 20, rubr. VIII, „De officio D. Vicarii D. Potestatis Bononiae, et eius iuramento”, § 1: *Et — tamen poenam sanguinis, vel aliam personalem,*

miastem lub zachodziły inne poważne przeszkody uniemożliwiające mu wydanie wyroku, wikariusz mógł orzec nawet karę najwyższą, lecz tylko na wyraźne polecenie podesty¹⁹¹.

Wikariusz urzędował codziennie w oznaczonych godzinach w pałacu sądowym komuny; dla usprawnienia wymiaru sprawiedliwości rozprawy prowadzono nie tylko rano, ale i wieczorem. Wikariusz urzędował stale, bądź przy boku podesty, bądź sam (gdy podesta musiał poświęcić się innym funkcjom), on więc był symbolem nieustanności władzy sądowej w Bolonii¹⁹² i faktycznie najważniejszym sędzią w mieście.

Od wikariusza wymagano wysokich kwalifikacji zawodowych; musiał być od dziesięciu lat doktorem praw, przy czym uznawano w tym przypadku tylko dyplomy czterech uniwersytetów: w Bolonii, Perugii, Padwie i Rzymie¹⁹³. Wymóg ten, stawiany przez statuty tylko wikariuszowi, a nie podeście, od którego wymagano jedynie znajomości praw obowiązujących w Bolonii, zdaje się potwierdzać poprzednie przypuszczenie, że faktycznym zwierzchnikiem sądownictwa, a w każdym razie przedstawicielem rutyny zawodowej w sądownictwie był wikariusz podesty.

Podobnie jak podesta, wikariusz musiał być w Bolonii „obcym”, wykluczono więc od tej godności obywateli bolońskich i studentów uniwersytetu bolońskiego¹⁹⁴. W praktyce realizowano to w ten sposób, że podesta sprowadzał ze sobą wikariusza i resztę sędziów z innego odległego miasta¹⁹⁵.

Inni sędziowie podesty (*iudices*) w liczbie czterech lub pięciu (zależnie od uznania rządców miasta), mieli być również ludźmi „obcymi”¹⁹⁶. Ponadto wymagano od nich także wiedzy prawniczej i długiej praktyki w tym zawodzie¹⁹⁷, ale tylko jeden z sędziów musiał być — jak wikariusz — doktorem praw; reszta mogła składać się z prawników nie dyplomowanych¹⁹⁸. Od wszystkich sędziów, a więc i wikariusza, wymagano „odpowiedniego wieku”, tj. ukończenia 40 lat¹⁹⁹ oraz nieposzlako-

seu pecuniariam maiorem lib. centum Bon. non possit imponere. Quam poenam — solus Potestas possit imponere —.

¹⁹¹ Stat. 1454, pag. 21, rubr. VIII, § 4.

¹⁹² Stat. 1454, pag. 21, § 5.

¹⁹³ Stat. 1454, pag. 8, rubr. I, „De electione D. Potestatis Bononiae — et Familia ejus —” § 5.

¹⁹⁴ Pag. 9, § 11.

¹⁹⁵ Stat. 1454, pag. 9, § 11.

¹⁹⁶ Stat. 1454, l. c.

¹⁹⁷ Stat. 1454, pag. 8, § 5: — *Juris-Periti boni, legales, practici et experti* —.

¹⁹⁸ Ibidem.

¹⁹⁹ Ibidem.

wanej uczciwości; wykluczone były zwłaszcza osoby karane w Bolonii lub gdziekolwiek indziej za fałszerstwo czy zdradę²⁰⁰.

Żadnemu z sędziów nie wolno było przyjmować, a tym bardziej żądać jakichkolwiek opłat za swe czynności, czy jakichkolwiek darów. Jedynym ich dochodem było wynagrodzenie ustalone przez podestę. Jeżeli sędzia chciał udzielać prywatnie porad prawnych, mógł to czynić, ale bezpłatnie²⁰¹.

Funkcje dzielono między sędziów następująco: jeden z nich sprawował sądownictwo w tzw. *officium Ursi*, gdzie rozpatrywano m. in. sprawy o podatki i daniny²⁰²; pełnił on równocześnie funkcje głównego syndyka komuny. Z tych względów wymagano od niego szczegółowych kwalifikacji zawodowych, tj. posiadania dyplomu doktorskiego najmniej od pięciu lat²⁰³. Drugi z sędziów przewodniczył w tzw. *officium Aquilae*²⁰⁴, gdzie rozpatrywano sprawy cywilne²⁰⁵, trzeci zaś (albo trzeci i czwarty, jeśli było ich tyłu) prowadzili sprawy karne w poszczególnych dzielnicach miasta, np. koło bramy Św. Prokulusa, bramy Św. Piotra i bramy Raweńskiej²⁰⁶.

Wszyscy sędziowie podesty wraz z wikariuszem i samym podestą podlegali obowiązkowi tzw. syndykatu²⁰⁷. Statuty nie wyjaśniały, jak odbywał się syndykat sędziego *officii Ursi*, który zarazem był głównym syndykiem komuny. Najprawdopodobniej właściwy był wówczas trybunał kapitana ludowego.

Do rodziny podesty należeli jeszcze prócz sędziów pomocnicy (*socii, milites*), pisarze (*notarii*) — urzędnicy niezbędni w sądach, wreszcie — zwykła służba (*domicelli*).

Czterech pomocników podesty (*socii*) w wieku co najmniej 30 lat miało towarzyszyć mu w jego zajęciach i wykonywać zlecone przez niego czynności; poza tym jeden z nich stał na czele odrębnego urzędu, tzw. straży mostowej i wodnej (*officium pontium stratarum et aquarum guardiae* —

²⁰⁰ Stat. 1454, pag. 9, § 11.

²⁰¹ Pag. 23, § 4, § 5.

²⁰² Pag. 8, § 5 oraz pag. 370, rubr. 186.

²⁰³ Stat. 1454, pag. 8, § 5.

²⁰⁴ Pag. 8, § 6 oraz pag. 21—22, rubr. IX, § 1 — *iudex Potestatis qui praerit ad Discum Aquilae* —.

²⁰⁵ Ibidem.

²⁰⁶ Pag. 8, § 6.

²⁰⁷ Pag. 21, § 6. Syndykatem (*sindicatus*) nazywają statuty bolońskie specjalne postępowanie, które toczyło się przed syndykiem i obejmowało szczegółowe sprawozdanie i rozliczenie ustępującego urzędnika, oraz rozpatrzenie i rozstrzygnięcie ewentualnych skarg komuny i poszczególnych mieszczan przeciw danemu urzędnikowi.

por. niżej). Byli to zazwyczaj rycerze, źródła nazywają ich bowiem nie tylko *socii*, ale i *milites*; jest to tym bardziej prawdopodobne, że podesta był zwykle szlachcicem i to wysokiej rangi²⁰⁸. Wykluczeni byli, jak zwykle w rodzinie podesty, obywatele czy mieszkańcy Bolonii²⁰⁹.

Pisarze podesty (*notarii potestatis*) w liczbie sześciu lub siedmiu, zależnie od ilości sędziów, mieli być doświadczonymi prawnikami, niekoniecznie z tytułem doktora. Czterech z nich przydzielano do pomocy sędziom karnym, dwóch (i od tych wymagano wieku najmniej 30 lat) stało na czele urzędu drogowego (*officium stratarum civitatis*), ostatni zaś przewodniczył w *officium ornamentorum prohibitorum*²¹⁰ i pomagał w kancelarii syndyków²¹¹.

Prócz pisarzy podesty w sądownictwie bolońskim czynni byli nadto pisarze komuny, wybierani na zgromadzeniu czterech tysięcy i przydzielani po kilku lub kilkunastu do sądów cywilnych i karnych²¹². Do ich obowiązków należało sporządzanie protokołów, sentencji wyroków itp. dokumentów urzędowych oraz składania ich na przechowanie w archiwum miejskim. Przez tych urzędników, poddanych bezpośrednio komunie a nie podeście, komuna mogła kontrolować wymiar sprawiedliwości, powierzony zasadniczo ludziom obcym, spoza Bolonii²¹³.

Do rodziny podesty należało wreszcie ośmiu umundurowanych służących (*domicelli*) i pięćdziesięciu zbrojnych (*birruarii armigeri*) — inaczej umundurowanych, oraz służba przeznaczona do noszenia chorągwi i insygniów władzy podesty²¹⁴. Cała rodzina — jak już wyżej wspomniano — była złożona z ludzi miastu obcych i od bolończyków starannie odizolowanych²¹⁵. Wraz z podestą podlegała ona syndykatom²¹⁶. Ani sam podesta, ani nikt z jego rodziny nie mógł po raz drugi przyjąć jakichkolwiek funkcji w bolońskim sądownictwie²¹⁷.

²⁰⁸ Stat. 1454, pag. 8, § 7.

²⁰⁹ Pag. 9, § 11.

²¹⁰ Stat. 1454, pag. 8, § 8. Statuty nie określają bliżej tego urzędu; niewątpliwie funkcje jego polegały na wydawaniu zarządzeń, odpowiadających naszym *leges sumptuariae*.

²¹¹ Pag. 8, § 8.

²¹² Stat. 1454, pag. 23, rubr. XI, „De officio notariorum praesidentium ad causas civiles, et disca palatii”, § 1 i nast., oraz pag. 373—374, rubr. CLXXXVIII, „De officio notariorum maleficiorum parvorum”, § 2, § 3.

²¹³ O instytucji notariatu, w Bolonii szczególnie rozbudowanej i doniosłej, będzie jeszcze mowa niżej, s. 92.

²¹⁴ Pag. 9, § 9, § 10.

²¹⁵ Pag. 15/16, pag. 10, § 14.

²¹⁶ Pag. 10, § 14, § 15 i in.

²¹⁷ Pag. 10, § 7.

b) Kapitan ludowy — niegdyś przywódca „komuny ludowej”²¹⁸, pozbawiony później tego znaczenia, był w Bolonii w XV w. drugim po podeście wysokim urzędem sądowym.

Nie zaliczano go do rodziny podesty, choć kapitan podlegał jego władzy zwierzchniej²¹⁹. Mimo zależności od podesty, kapitan miał swój „dwór” i „familie”, urząd kapitana był w ogóle zorganizowany na wzór urzędu podesty. Istotna różnica między nimi polegała na tym, że kapitan był zwierzchnikiem sądownictwa karnego²²⁰, podczas gdy podesta był zwierzchnikiem całego sądownictwa (por. wyżej). Można by więc przypuszczać, że podesta jako przełożony kapitana mógł w każdej chwili wkroczyć w jego kompetencje. Tak jednak nie było. Statuty przyznawały równe prawa podeście i kapitanowi, dopóki proces nie był rozpoczęty. Po wszczęciu procesu karnego miał go prowadzić aż do końca ten z nich, który proces rozpoczął, a więc jeśli proces zaczął się przed sądem kapitana ludowego, podesta nie miał już nic do powiedzenia, nawet po wyroku i w toku egzekucji, chyba że stwierdzono wyraźną stronniczość lub przekupstwo kapitana ludowego, gdy wydał wyrok uniewinniający przestępcę²²¹.

W świetle tych postanowień statutowych zależność kapitana od podesty wydaje się praktycznie niewielka. Dopóki pełnił swe funkcje uczciwie, był właściwie samodzielnym i niezależnym sędzią karnym, który musiał tylko szanować podobną władzę podesty. Takie uregulowanie ich wzajemnego stosunku tłumaczy potrzebę istnienia osobnego urzędu kapitana ludowego. Gdyby bowiem kapitan miał podlegać podeście jak inni sędziowie, można by go włączyć do rodziny podesty; niepotrzebny byłby osobny urząd, i to otaczany splendorem niemal takim, jak urząd podesty. Charakterystyczne jest zresztą, że statuty mówią o podeście i kapitanie jako o „dwóch zwierzchnikach” sądownictwa: *ambo* — —

²¹⁸ Por. wyżej, s. 51.

²¹⁹ Stat. 1454, rubr. VII, § 1, pag. 16: *Et generaliter omnia possit — — facere (sc. potestas) — — quae quilibet alius Jurisdictionem exercens in civitate — —*.

²²⁰ Stat. 1454, pag. 11, rubr. III „De officio, arbitrio et Jurisdictione D. Capitanei Populi et Communis Bononiae”, § 1: *Statuimus quod D. Capitaneus Populi et Civitatis Bononiae habet, et habeat Jurisdictionem omnimodam — — prout et sicut habet D. Potestas Bononiae in quibuscumque Maleficiis committendis in Civitate Bononiae — — et Comitatu.*

²²¹ Stat. 1454, pag. 12, § 2: — — *de eodem delicto alter ipsorum Dominorum Potestatis, et Capitanei, qui praevenerit in formando Processum, vel capiendo Delinquentem, debeat de ipso maleficio cognitionem habere, donec dictus Processus per eum fuerit terminatus. Et si quidem condemnatoria lata fuerit, amplius de eodem maleficio per eundem, vel alium eorum procedi non possit — —. Si autem absolutoria lata esset, possit per alium inquiri, et procedi super eodem in casu, quo de collusionem, vel evidenti corruptele, vel gratia constaret, alias nullo modo — —.*

*Rectores*²²². Ścisłe rozgraniczenie ich kompetencji przeprowadzały statuty²²³, a ewentualne spory kompetencyjne między nimi rozstrzygali rządcy miasta (*regimen civitatis*)²²⁴.

Wyłącznie kapitanowi zastrzeżone były sprawy o przestępstwa popełnione na szkodę podesty i jego rodziny²²⁵. Poza sprawami karnymi kapitan miał jeszcze pewne kompetencje w sprawach cywilnych, mianowicie mógł rozpatrywać wszelkie spory między żołnierzami najemnymi komuny (*stipendiarii*) lub sprawy, w których ci żołnierze byli pozwanymi²²⁶. Ponadto statuty zalecały mu ogólnie pieczę nad miastem oraz nad wdowami i sierotami²²⁷, uważały go więc — podobnie jak podestę — za gwaranta ładu i spokoju w mieście.

W związku z tym powierzono mu jeszcze pewne funkcje szczególne: kapitan ludowy miał obowiązek strzeżenia miasta od pożarów, a to przez organizowanie i stałe kontrolowanie straży pożarnej (*brentatores*) oraz spieszenie na pomoc w razie pożaru. Kapitan jako dygnitarz komuny nie brał oczywiście udziału w bezpośrednim gaszeniu ognia (czyniła to najwyżej jego rodzina), lecz wymagano jego obecności na miejscu wypadku, aby zapobiec ewentualnym bójkom, kradzieżom i nieporządkom²²⁸.

Podobnie jak podesta, kapitan ludowy bywał „wybierany”, przy czym statuty określają dokładnie sposób wyboru. W XIV w. wybierali go ancjani²²⁹, zaś w XV w. — rządcy miasta²³⁰. Wybór przemienił się więc właściwie i tu w nominację²³¹.

Kandydat na kapitana miał posiadać podobne kwalifikacje jak podesta. Musiał być rycerzem (księciem, margrabią, hrabią lub baronem) z rodziny posiadającej szlachectwo już od pięćdziesięciu lat, i to biegłym w sztuce wojennej²³². Wymagano dalej wieku najmniej 40 lat i całkowitej „obcości” w Bolonii; kapitanem nie mógł bowiem zostać obywatel Bolonii ani nawet mieszkaniec miasta lub jego bliższych okolic, brano przy tym

²²² Stat. 1454, rubr. III, § 1, pag. 12.

²²³ Ibidem, oraz pag. 12, § 4, § 5.

²²⁴ Stat. 1454, pag. 13, § 9.

²²⁵ Stat. 1454, pag. 13, § 11.

²²⁶ Pag. 12, § 6.

²²⁷ Pag. 12, § 2, § 3, oraz pag. 144, § 1.

²²⁸ Pag. 12, § 8.

²²⁹ Stat. 1389, fol. 9r.

²³⁰ Stat. 1454, rubr. II „De electione D. Capitanei Populi et Comunis Bononiae”, § 2, pag. 11: — *Praesidentes Regimini Civitatis Bononiae procedant ad Electionem novi Capitanei Populi Civitatis Bononiae* —.

²³¹ Ibidem: — *eligatur, nominetur et assumatur* —.

²³² Stat. 1454, rubr. II, § 2, pag. 11: — *probus miles armatae militiae, dux, marchio, comes vel baro* —. Por. także stat. 1454, rubr. LXI, „De arbitrio D. Potestatis, et Capitanei Civitatis Bononiae”, § 1, pag. 144.

pod uwagę domicyl przez ostatnich pięć lat²³³. Wykluczeni byli też oczywiście banici i inni przestępcy. Niedopuszczalne było wreszcie mianowanie kapitanem kogoś, kto w ciągu ostatnich pięciu lat wykonywał jakikolwiek urząd sędziowski w Bolonii, lub kogoś, kogo krewni do czwartego stopnia pełnili takie funkcje przez ostatnie trzy lata²³⁴. Troska o bezstronność była więc tu nawet dalej posunięta niż przy obsadzaniu urzędu podesty.

„Elekcja” kapitana stawiała się skuteczna dopiero po przyjęciu jej przez „elektę”²³⁵. Wynagrodzenie pobierał kapitan wraz z całą swą (familia) ze skarbcza komuny, skąd również czerpano fundusze na pokrycie kosztów jego urzędowania²³⁶. Wypłatę wynagrodzenia za ostatnie dwa miesiące wstrzymywano — jak to było i u podesty — do czasu syndykatu²³⁷. Surowo zakazane było przyjmowanie korzyści majątkowych od mieszczan lub od ich organizacji²³⁸. Syndykat kapitana przedstawiał się podobnie jak syndykat podesty²³⁹. W czasie urzędowania kapitanowi, jak członkom jego rodziny nie wolno było sprowadzać swych żon ani krewnych do Bolonii²⁴⁰.

Familia kapitana ludowego składała się z szeregu urzędników. Należał tu przede wszystkim tzw. wikariusz, tj. zastępca kapitana, którego kapitan sprowadzał ze swego miasta. Wikariusz musiał być doktorem praw, z dużą praktyką i doświadczeniem zawodowym²⁴¹. Kompetencje jego polegały na zastępowaniu kapitana we wszystkich jego czynnościach urzędowych²⁴², na wykonywaniu funkcji głównego syndyka komuny w razie wakansu tego urzędu²⁴³ oraz na nadzorowaniu więzień komuny, które wizytował raz na 10 dni²⁴⁴.

²³³ Pag. 11, § 2.

²³⁴ Pag. 11, § 2.

²³⁵ Pag. 11, § 3.

²³⁶ Pag. 15, § 7.

²³⁷ Ibidem.

²³⁸ Stat. 1454, rubr. IV, § 7, pag. 15: — *Et de — suo salario sit omnimodo contentus, et nihil ultra percipere vel habere possit ipse, vel alius officialius eius, vel Familiaris — directe vel indirecte —*.

²³⁹ Stat. 1454, rubr. V „De syndicatu D. Capitanei Comunis et Populi Bononiae, et suae Familiae”, § 1, § 2 i nast., oraz stat. 1454, rubr. LXX „De Syndicatu D. Potestatis, et Capitanei Populi, et aliorum officialium forensium Comunis Bononiae”. pag. 158—159. Por. także stat. 1389, fol. 67 i nast.

²⁴⁰ Stat. 1454, rubr. VI „De Familiaritate non habenda cum Familia D. Potestatis Bonon., vel D. Capitanei Populi”, pag. 15—16.

²⁴¹ Stat. 1454, rubr. VI „De Familia et Salario D. Capitanei Populi et Comunis Bononiae”, § 1, pag. 14.

²⁴² Pag. 14, § 2; por. także pag. 12, § 5.

²⁴³ Stat. 1454, pag. 12, § 7.

²⁴⁴ Pag. 13, § 12.

Prócz zastępcy kapitan miał sprowadzić do Bolonii dwóch zdolnych urzędników, biegłych w pracach kancelaryjnych, w wieku najmniej 30 lat. Urzędnicy ci, zwani w źródłach *socii* lub *milites*, mieli stale przebywać z kapitanem i spełniać jego rozkazy²⁴⁵. Od mieszczan odróżniali się specjalnymi mundurami²⁴⁶.

Do pomocy miał kapitan ponadto trzech pisarzy (*notarii*) w wieku najmniej 25 lat²⁴⁷. Podobnie jak podesta, miał nadto 50 osób służby, a wśród niej chłopców stajennych, kucharzy i służących do noszenia insygniów władzy kapitana. Część służby stanowili zbrojni żołnierze, piesi i konni (*famuli armigeri*). Cała służba nosiła specjalny strój urzędowy²⁴⁸. Podobnie jak podesta, kapitan i jego familia korzystali ze specjalnej ochrony prawnej²⁴⁹.

c) Poza przepisami, regulującymi organizację poszczególnych urzędów sądowych, statuty Bolonii zawierają szereg norm ogólnych, dotyczących wszystkich urzędników wymiaru sprawiedliwości. Są to przepisy gwarantujące swego rodzaju praworządność. Wymagano więc od wszystkich sędziów i ich pomocników wykonywania funkcji ściśle w granicach zakreślonych przez statuty; wkraczanie w kompetencje innych urzędników komuny, „przeszkadzanie” im (jak to dosłownie określają statuty) było surowo zabronione i karane²⁵⁰.

Statuty regulują także wyraźnie stosunek urzędników sądowych do obywateli. Wszelkie żądania opłat czy jakichkolwiek korzyści majątkowych przez sędziów od obywateli i mieszkańców miasta uchodziły za przestępstwo i podlegały surowej karze²⁵¹. Jurysdykcja w tych sprawach przysługiwała rządcom miasta oraz syndykowi²⁵². Drugim rodzajem przestępstwa urzędowego było *male iudicare*, tj. nieumiejętne lub stronnicze

²⁴⁵ Pag. 14, § 3.

²⁴⁶ Pag. 14, § 4.

²⁴⁷ Pag. 14, § 5.

²⁴⁸ Pag. 14, § 6.

²⁴⁹ Pag. 13, rubr. III, § 11.

²⁵⁰ Stat. 1453, fol. 63r, rubr. „Quod officiales non possint impediri per dominum potestatem vel capitaneum Bononiae vel aliquem de sua familia —” oraz stat. 1454, pag. 511, rubr. LXXXIV „Quod officiales non possint impediri per D. Potestatem, vel Capitaneum Bononiae, vel aliquem de sua Familia; et de modo compescendi officiales ultra eorum jurisdictionem facientes”.

²⁵¹ Stat. 1453 fol. 34r, 34v, rubr. „De pena officialium non habentium puras manus”: — — *Statuerunt et ordinaverunt Quod potestas vel capitaneus populi — — vel alterque eorum officialium — — non audeat vel presumat aliquid extorquere et exigere — — occasione vel pretextu sui officii — — poena 100 libr. bon.* Tę samą myśl rozwijają jeszcze dokładniej statuty z 1454 r., pag. 157, rubr. LXIX „De poena officialium non habentium puras manus”, § 1, 2, 3, 4.

²⁵² Stat. 1454, pag. 157, rubr. LXIX § 4.

orzecznictwo; takie orzeczenie było nie tylko nieważne, lecz nadto sędzia podlegał karze pieniężnej²⁵³. Poza tym urzędnicy sądowi — jak wszyscy bolończycy — karani byli za wszelkie przestępstwa pospolite. Ustawodawca uważał jednak za konieczne zaakcentowanie, że urzędnicy ci odpowiadają na zwykłych zasadach także za obrazę obywateli i mieszkańców Bolonii²⁵⁴. W praktyce istniała bowiem ogromna przepaść między potężnym podestą czy kapitanem ludowym, zazwyczaj arystokratą wyposażonym w dużą władzę, a zwykłymi mieszkańcami Bolonii, z powodu której podesta czy kapitan mógł czuć się *legibus solutus*. Przepisy statutów przypominały więc o zwierzchnictwie prawa nawet nad tymi wysokimi urzędnikami i o poszanowaniu praw choćby najskromniejszego człowieka w mieście²⁵⁵.

Charakterystyczne jest, że statuty poruszają problem praworządności głównie w odniesieniu do urzędników sądowych. Podesta i kapitan byli bowiem zbyt potężni pod względem politycznym, jako zamożni książęta czy hrabiowie, by pozostawić ich — na równi z innymi urzędnikami komuny — działaniu tylko zwykłych przepisów statutowych. Poza tym byli to ludzie obcy, spoza Bolonii, a więc mniej zżyci z prawem obowiązującym w mieście. Wreszcie, specjalne przepisy o urzędnikach sądowych mogły być podyktowane troską o prawidłowe funkcjonowanie sądów, należących przecież do najważniejszych organów władzy w komunie.

5. Syndycy i ich pomocnicy

Wszyscy urzędnicy komuny, a zwłaszcza ci, którzy zawiadowali jej majątkiem, byli zobowiązani — jak to wyżej wspomniano — do tzw. syndykatu, tj. szczegółowego rozliczenia się z końcem urzędowania wobec syndyka²⁵⁶. Wszyscy urzędnicy odpowiadali bowiem swym majątkiem za szkody wyrządzone miastu i poszczególnym jego obywatelom²⁵⁷.

Do kompetencji syndyka należała władza sądowa nad urzędnikami i obywatelami komuny w związku z syndykatem. W tym celu syndyk

²⁵³ Stat. 1453, fol. 61r, 61v, rubr. „De pena officialium male iudicantium” oraz stat. 1454, pag. 155; rubr. LXVIII „De poena officialium male iudicantium”.

²⁵⁴ Stat. 1454, pag. 486, rubr. LVIII, „De poena Capitanei et Potestatis Communis Bononiae, et aliorum officialium, et suorum familiarium offendentium aliquem civitatis vel Communis Bononiae subditum”, § 1—6.

²⁵⁵ Zwłaszcza § 2, l. c.

²⁵⁶ — — *stare ad sindicatum* — —.

²⁵⁷ Poza tym istniała oczywiście odpowiedzialność karna urzędników za popełnione przestępstwa oraz swego rodzaju odpowiedzialność polityczna, tj. usunięcie z urzędu w razie niewłaściwego, choć nie kolidującego z obowiązującym prawem wykonywania funkcji urzędowych. O tym ostatnim decydowali np. anejani w stosunku do niższych urzędników, o czym wspomniano już wyżej.

wzywał obywateli miasta do zgłaszania roszczeń i składania ewentualnych skarg przeciw mającym właśnie ustąpić urzędnikom i zakreślał termin dla ich wnoszenia. Po jego upływie przystępował do rozpatrzenia skarg. Nawet jeżeli skarg ze strony ludności nie było, syndyk wszczynał postępowanie zwane syndykatem (*sindicatus*), które prowadziło bądź do udzielenia urzędnikowi absolutorium, bądź do zasądzenia go na zapłatę odszkodowania miastu. Następowало to w formie wyroku²⁵⁸. Statuty zakazywały przewlekania tych procesów; wyrok musiał zapaść najdalej w ciągu dwóch miesięcy od rozpoczęcia postępowania²⁵⁹.

Ponadto syndykowi przysługiwała jeszcze jurysdykcja w sprawach o daniny, tj. w procesach między komuną a podatnikiem²⁶⁰.

W prowadzeniu procesu i w stosowaniu prawa zostawiały statuty syndykowi dużą swobodę; oprócz statutów wolno im było stosować *ius civile et comune*²⁶¹.

W okresie rozbudowy aparatu administracyjnego komuny nie poprzestano w Bolonii na jednym syndyku, lecz wybierano ich więcej, a wówczas odróżniano *sindicum maiorem* od pozostałych (*sindici*)²⁶². Ze względu na charakter tego urzędu i jego funkcje, dodawano syndykom do pomocy dwóch pisarzy (*notarii*), zaprzysiężonych specjalnie przez ancjanów²⁶³. W wyjątkowych okolicznościach, np. w razie nieobecności syndyka w mieście, mógł go zastępować podesta jako zwierzchnik sądownictwa²⁶⁴.

Według statutów z 1389 r. wyboru syndyków i ich pisarzy dokonywało kolegium ancjanów²⁶⁵. W praktyce głównym syndykiem wybierano

²⁵⁸ Fol. 34r, rubr. „De offitio et Jurisdictione domini Sindici maioris”. — *per sententiam absolutoriam vel condemnatoriam* —.

²⁵⁹ Stat. 1389, fol. 34r: — *infra duos menses continuos a die citationis facte de sindicando expedire per sententiam absolutoriam vel condemnatoriam teneatur omnes sindicatus et processus* — *quaruncunque offitium* —.

²⁶⁰ Fol. 34v: — *iurisdictio* — *et* — *imperium in omnibus et singulis causis questionibus et litibus et controversiis* — *que orirentur occasione alicuius datii vel gabelle civitatis comitatus vel districtus Bononiae* —.

²⁶¹ Fol. 11r: „*Quibus syndicis in procedendo liberum arbitrium et potestatem concedimus dumtamen condemnent culpabiles* —. Por. także fol. 34v, stat. 1389.

²⁶² Stat. 1389, fol. 31v, rubr. „De offitio et iurisdictione Sindici maioris — civitatis et comitatus Bononiae —”, oraz fol. 11r: — *unum et plures syndicos* —.

²⁶³ Fol. 34v, 35r.

²⁶⁴ Fol. 19r; podobnie dopuszczalne było zastępowanie pisarzy syndyka przez pisarzy podesty (*ibidem*).

²⁶⁵ Fol. 11r: — *Item possint (sc. antiani) elligere unum et plures syndicos et eorum notarios* —.

zwykle doktora praw, wskazanego (lub nawet przywiezionego z innego miasta) przez podestę ²⁶⁶.

Okoliczność, że ancjani mianowali i odwoływali syndyków, chociaż sami podlegali obowiązkowi syndykatu ²⁶⁷, świadczy o ich ogromnej władzy w mieście. Kontrola sprawowana przez syndyków nad ancjanami stałaby się częścią formalnością, gdyby nie ograniczenie ancjanów w możliwości dowolnego usuwania syndyków. Dla usunięcia tego — jak każdego innego — urzędnika komuny wymagano bowiem prócz decyzji ancjanów także decyzji dwóch innych kolegów: gonfalonierów i *massarii artium* ²⁶⁸. Niemniej jednak zależność syndyków od ancjanów musiała osłabiać znaczenie „syndykatu” ancjanów i gwarantowała im wyjątkowe stanowisko wśród dygnitarzy komuny. Wszystkie te szczegółowe przepisy straciły oczywiście znaczenie w ciągu XV w., gdy najwyższą władzę administracyjną przejęli w swe ręce rządcy miasta, usuwając w cień ancjanat.

Jedynym wymogiem, jaki stawiano syndykowi, było wykształcenie prawnicze ²⁶⁹. Natomiast statuty nie wymagały obywatelstwa bolońskiego ²⁷⁰, godząc się nawet na sprowadzanie obcych ludzi z innego miasta na to stanowisko ²⁷¹. Takie postanowienia miały niewątpliwie na celu zagwarantowanie większej bezstronności tego urzędu, jak i innych urzędów sędziowskich. Nie spotykamy wreszcie w statutach z 1389 r. określenia wieku syndyków czy innych ich kwalifikacji.

Urząd swój sprawowali przez sześć miesięcy, czasem nawet dłużej ²⁷²,

²⁶⁶ Fol. 31v, rubr. „De offitio et iurisdictione domini Sindici maioris”: — *Statuimus quod Potestas Bononie secum ducat unum legum doctorem qui sit syndicus maior civitatis Bononie et iudex datorum dicte civitatis* —. Przepis ten nasuwa wątpliwość, czy rzeczywiście wyboru dokonywali ancjani, skoro tu przyznaje statut tak duży wpływ podeście. Zważywszy jednak, że podesta podlegał władzy ancjanów i miał od nich znacznie mniejszy autorytet, przepis ten oznaczać może tylko prawo podesty do wysuwania kandydata, którego następnie „wybierali” (a później mianowali) ancjani. Przy takiej interpretacji znika sprzeczność między dwoma fragmentami statutów z 1389 r.: fol. 11r. i fol. 31v.

²⁶⁷ Fol. 18v, 19r, „De Sindicatu dominorum Antianorum comunis et populi Bononiae Rubrica”.

²⁶⁸ Fol. 12r: — *possint etiam (sc. antiani) — cassare et cassari facere una cum collegiis dominorum Confalonieriorum et Massariorum — quoscumque offitiales* —.

²⁶⁹ Stat. 1389, fol. 31v: — *legum doctor* — Statuty precyzowały ten wymóg wyraźnie tylko w odniesieniu do syndyka głównego — *sindicus maior* (l. c.). Można jednak przyjąć, że dotyczył on także innych, niższej rangi syndyków, skoro wszyscy syndycy byli właściwie sędziami.

²⁷⁰ Fol. 11r: — *elligere — syndicos — tam cives quam forenses* —.

²⁷¹ Fol. 31v.

²⁷² Fol. 35r, rubr. „De offitio et Jurisdictione domini Sindici maioris —”: — *sex menses et ultra* —.

po czym mieli się wstrzymać przez dwa lata od ponownego objęcia tych funkcji²⁷³. Ten dłuższy niż dla innych urzędów wakans miał znowu zapewnić szczególną rzetelność i bezstronność syndyków.

Nieco inaczej przedstawia się urząd syndyka, zwłaszcza syndyka głównego, według statutów późniejszych, z 1454 r. Statuty te traktują go bowiem jako jednego z sędziów podesty²⁷⁴, odpadł więc wybór syndyka przez ancjanów, a w jego miejsce weszła nominacja przez podestę. Od syndyka nie tylko nie wymagano obywatelstwa bolońskiego, ale — wprost przeciwnie — unikano obywateli bolońskich przy obsadzaniu tego stanowiska, syndyk należał bowiem do dworu podesty, a ten — jak wiadomo — składał się tylko z osób obcych miastu. Czas urzędowania syndyka pozostał ten sam, natomiast przepisy o wakansie straciły znaczenie, skoro według statutów z 1454 r. ponowne objęcie funkcji sędziowskich było w ogóle zabronione. Mimo tak odmiennych przepisów z 1454 r., wyżej przedstawione normy statutów z 1389 r. formalnie obowiązywały nadal²⁷⁵. Było to zapewne niedopatrzenie ustawodawcy, który uchwalając w 1454 r. utrzymanie w mocy części statutów z 1389 r. przeoczył przepisy o urzędzie syndyka zawarte w tychże statutach.

6. Urzędy skarbowe

Administracja skarbowości powierzona była specjalnym urzędnikom (*generales depositarii pecuniarum*), księgowym (*contralatores*) i tzw. stróżom majątku komuny (*defensores averis Comunis*), z których każdy miał do pomocy pisarzy (*notarii*)²⁷⁶.

Skarbników wybierało większością głosów zgromadzenie czterech tysięcy, przy czym głosowanie odbywało się, jak zwykle, przy pomocy czarnych i białych ziarn fasoli. Wybierano co roku sześciu skarbników; trzech z nich sprawowało urząd przez pierwsze półrocze, zaś trzech pozostałych przez drugie²⁷⁷. Nad prawidłowym przebiegiem głosowania czuwały kolegia ancjanów, gonfalonierów i *massarii artium* stanowiący przy tych wyborach swego rodzaju komisję skrutacyjną²⁷⁸. Kolegia te

²⁷³ Ibidem.

²⁷⁴ Stat. 1454, pag. 8, § 5.

²⁷⁵ Por. przepisy końcowe stat. 1454, pag. 542.

²⁷⁶ Stat. 1389, fol. 40—44. Statuty z 1454 r. określały skarbnika mianem *massarolus communis Bononiae* (pag. 26, rubr. XII, § 2).

²⁷⁷ Fol. 40r, „De electione et offitio Generalis depositarii pecuniarum Averis comunis Bononiae rubrica”: *Statuerunt et firmaverunt quod anno quolibet in consilio quattuormillium comunis et populi Bononie solenniter elligantur tres depositarii generales pecunie et averis comunis Bononie videlicet tres pro primis sex mensibus — et tres pro secundis sex mensibus —*.

²⁷⁸ Fol. 40r: — *Que scrupitina fieri debeant per dominos Antianos comunis*

mogły zresztą zmienić sposób wyboru skarbnika, ale do tego konieczna była ich decyzja powzięta kwalifikowaną większością głosów²⁷⁹. W każdym razie mimo powierzenia wyboru skarbników zgromadzeniu czterech tysięcy, statuty zastrzegały tu duży wpływ ancjanom i pozostałym kolegiom rządzącym.

Od kandydatów na skarbników wymagano ukończenia 35 lat²⁸⁰. Ponadto najprawdopodobniej wymagano też obywatelstwa Bolonii. Statuty nie zawierały wprowadzie wyraźnego przepisu w tym względzie, lecz wymagały obywatelstwa bolońskiego od pomocnika skarbnika, mianowicie pisarza²⁸¹. Tym bardziej więc wymóg ten mógł być istotny w odniesieniu do samego skarbnika.

Okres urzędowania skarbnika wynosił sześć miesięcy i nie wolno go było w żaden sposób przedłużać²⁸². Przed rozpoczęciem urzędowania skarbnik musiał złożyć wysoką kaucję na ręce stróżów majątku komuny²⁸³. Następnie składał przysięgę i rozpoczynał pracę. Polegała ona na zarządzaniu wszelkimi dochodami komuny. Wydatkowanie jakiegokolwiek sumy z tych dochodów było dopuszczalne tylko za zgodą ancjanów²⁸⁴. Wyjątek stanowiły wydatki „zwykłe i konieczne”²⁸⁵. Wszystkie rozchody musiały być dokładnie udokumentowane rachunkami i zapiskami, które sporządzali pisarze (*notarii*) specjalnie do tego wyznaczeni przez zgromadzenie czterech tysięcy. Zapiski te zaopatrywano podpisem jednego ze stróżów majątku komuny i pieczęcią ancjanów²⁸⁶. Ponadto kontrolę rachunków sporządzanych przez notariuszy mogli jeszcze wykonywać dwaj eksperci, wybierani w razie potrzeby przez trzy kolegia rządzące (tj. ancjanów, gonfalonierów i *massarii artium*)²⁸⁷.

Dla sprawnego funkcjonowania urzędu skarbnik mógł dobrać sobie

Bononiae una cum dominis — Confaloneriis et massariis artium dicte Civitatis et secundum formam nostrorum statutorum —.

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ Fol. 40r.

²⁸¹ Fol. 41r: — *elligere* — *unum bonum et fidelem notarium civem civitatis Bon* —.

²⁸² Fol. 40r.

²⁸³ Fol. 40r: — *teneatur ante initium et introitum sui offitii satisfacere et securitatem de decem milibus libr. bon. comuni Bon. seu defensoribus averis dicti comunis* —.

²⁸⁴ Fol. 40r, 40v.

²⁸⁵ Np. żołd dla wojska, wynagrodzenie dla podesty i innych urzędników, wynagrodzenie dla profesorów uniwersytetu bolońskiego (fol. 40v).

²⁸⁶ Ibidem.

²⁸⁷ Fol. 40v, 41r: — *per duos alios prudentes et expertos viros eligendos per dominos Antianos et confalonerios et massarios artium seu maiorem partem ipsorum si et quando eis videbitur* —.

na własny koszt jeszcze innych pomocników, mianowicie: pisarza i drugiego „uczciwego człowieka” dla przeliczania i segregowania pieniędzy; powierzano im więc kasę komuny²⁸⁸.

W ciągu miesiąca od zakończenia urzędowania skarbnicy obowiązani byli do dokładnego przedstawienia wszystkich dochodów i wydatków komuny z czasu swej kadencji i mieli to uczynić bez wezwania. Władza, która przyjmowała ich sprawozdanie, byli stróże majątku komuny (*defensores averis*), a ewentualnie także dwaj eksperci wybierani — jak wyżej wspomniano — przez trzy kolegia²⁸⁹.

Urzędowymi pomocnikami skarbników byli tzw. *contralatores*, wybierani co roku spośród notariuszy przez zgromadzenie czterech tysięcy, w liczbie sześciu, tj. trzech na pierwsze półrocze, trzech na drugie²⁹⁰. Przeprowadzenie głosowania i obliczenie jego wyników należało tu także do ancjanów, gonfalonierów *massarii artium*²⁹¹. Do obowiązków „kontralatora” należało stałe towarzyszenie skarbnikowi i staranne zapisywanie wszelkich dochodów i rozchodów z kasy komuny w specjalnej księdze, a nawet zapisywanie ilości i jakości monet przechodzących przez kasę komuny. Księgi te po zakończeniu urzędowania „Kontralator” składał w archiwum miejskim (*camera actuum*)²⁹². Funkcje te zbiegały się zapewne w praktyce z funkcjami notariusza dobieranego sobie przez skarbnika na własny koszt. Notariusz ten był jednak tylko prywatnym pomocnikiem i funkcji jego statuty wyraźnie nie określały, podczas gdy „kontralator” był osobą zaufania publicznego i wyraźnie zlecano mu prowadzenie całej księgowości. Inni pisarze (*notarii*), współdziałający ze skarbnikiem, o których wyżej wspomniano, przygotowywali tylko materiały dla księgowego, sporządzając rachunki, kwity etc.

Urzędem wyższego rzędu niż skarbnicy i księgowi byli stróże majątku komuny (*defensores averis populi et comunis*), ściślej — „stróże majątku i praw komuny” (*defensores averis et iurium*)²⁹³, wybierani na zgromadzeniu czterech tysięcy. Zgromadzenie to stawiało kandydatury,

²⁸⁸ Fol. 41r: — — *unum* — — *notarium* — — *et unum bonum pro pecuniis numerandis et discernendis* — —; fol. 42r: — — *seu notario quem sibi suis expensis elegerit depositarius generalis* — —.

²⁸⁹ Fol. 41r. O konieczności dobrania tych ekspertów decydowały same kolegia; była to więc forma kontroli trzech kolegiów rządzących nad skarbnikami, a nawet stróżami majątku komuny.

²⁹⁰ Fol. 42r, „De electione et offitio contralatoris et de offitio notarii depositarii Rubrica”.

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² Fol. 42r—42v.

²⁹³ Obu tych nazw używały statuty 1389 r.; natomiast statuty 1454 r. określały tych urzędników także *defensores procurationis iurium*, a cały urząd — *officium procurationis iurium*, por. stat. 1454, pag. 26, rubr. XII, § 4 i in.

po czym właściwego wyboru dokonywali ancjani oraz dwa pozostałe collegia²⁹⁴ większością 2/3 głosów²⁹⁵. Wybierano raz do roku sześciu stróżów majątku, trzech na pierwsze półrocze (tj. na czas od stycznia do końca czerwca) i trzech na drugie półrocze (tj. na okres od lipca do grudnia)²⁹⁶. Kandydaci musieli mieć obywatelstwo Bolonii sami i po swych przodkach, dolną granicę wieku stanowiło 35 lat²⁹⁷.

Zadaniem stróżów majątku komuny było utrzymanie całego majątku miejskiego w stanie nieuszczerplonym i troszczenie się w miarę możliwości o jego powiększenie²⁹⁸. Kierowali oni polityką finansową Bolonii, badali więc pod kątem widzenia majątkowych potrzeb miasta umowy zawierane przez komunę, sprawowali nadzór nad skarbnikami komuny i ich pomocnikami²⁹⁹, zarówno w toku ich urzędowania, jak i w momencie sprawozdania końcowego.

I ten urząd, choć tak wysoki, podlegał władzy ancjanów. Stróże majątku komuny mieli bowiem obowiązek przedkładania ancjanom co miesiąc pisemnego zestawienia dochodów i wydatków komuny. Prowadzili szczegółową ewidencję dochodów i wydatków w specjalnych księgach, niezależnie od ksiąg prowadzonych przez skarbników i „kontralatora”, i — co najważniejsze — stróże majątku byli wybierani i zaprzysięgani przez ancjanów³⁰⁰.

Podobnie jak ancjani, którzy musieli stale rezydować w pałacu miejskim, tak i stróże majątku mieli być zawsze gotowi do pełnienia swych funkcji. Urzędowali rano i po południu w specjalnym budynku, zwanym *massaria*³⁰¹.

Do dyspozycji stróżów majątku oddano dwóch posłańców (*nuntii*) i pisarza (*notarius defensorum averis*)³⁰² w wieku co najmniej 25 lat.

²⁹⁴ Fol. 42v, 43r: — — *ellectio vero spectet ad dominos Antianos et collegia et quod elligendi sint et esse intelligentur defensores averis et iurium Civitatis Bononiae* — —.

²⁹⁵ Ibidem.

²⁹⁶ Por. fol. 42v.

²⁹⁷ Fol. 43r.

²⁹⁸ Fol. 43r: *Offitium vero predictorum defensorum sit quod quilibet eorum toto posse et vigili cura sollicitent et procurent quod omnia et singula iuris privilegia sceu beneficia ad comune Bononiae pertinentia conserventur et defendantur et recuperentur* — —.

²⁹⁹ Nadzór polegał na kontrolowaniu kwitów i rachunków, zwanych *buletae solutionum*. Dokumenty zasługujące na wiarę stróżowie majątku opatrywali swą pieczęcią, której stale strzegł jeden ze stróżów, będący ich priorem, co miesiąc inny (fol. 43r).

³⁰⁰ Fol. 43r i 43v.

³⁰¹ Fol. 43v: — — *in loco quod vocatur la massaria et singulis diebus ibi stare debeant a mane usque ad horam prandii et — — usque ad horam cene* — —.

³⁰² Fol. 43v, 44r.

którego wybierano również na zgromadzeniu czterech tysięcy³⁰³. Pisarzowi temu — jak wszystkim urzędnikom skarbowym komuny — nie wolno było przyjmować jakichkolwiek darów od mieszczan³⁰⁴.

Administracja finansów była w Bolonii bardzo rozbudowana. Jest to zrozumiałe, zważywszy że Bolonia była już od dawna miastem bardzo bogatym, mimo zniszczeń wyrządzonych przez wojny i walki wewnętrzne. Źródłem bogactwa Bolonii było m. in. dogodne położenie. Miasto leżało bowiem na skrzyżowaniu szlaków wiodących z północy na południe i ze wschodu na zachód Italii, i szybko stało się jednym z większych ośrodków handlowych. Od dawna też była Bolonia tłumnie odwiedzana przez cudzoziemców, ściągających tu na studia do słynnego uniwersytetu. Napływ tych przybyszów powodował wzrost obrotów handlowych i rozwój rzemiosła, które prócz zwykłych mieszkańców miasta musiało obsłużyć także cudzoziemskich gości. Bogactwo form i wielostopniowość urzędów skarbowych w Bolonii, wyżej przedstawione, były niewątpliwie wynikiem jej ekonomicznego rozkwitu w XIII stuleciu i w okresie późniejszym.

7. Urzędy wojskowe

Administracja wojskowości powierzona była specjalnym urzędnikom. Oprócz gonfalonierów, którzy byli raczej dowódcami miejskich sił zbrojnych niż zarządcami spraw związanych z wojskowością, istniał jeszcze w Bolonii urząd tzw. zwierzchników wojsk najemnych (*offitiales conducte stipendiariorum communis Bononiae*). Należało do nich werbowanie i utrzymanie na służbie żołnierzy najemnych (*stipendiarii*), konnych i pieszych. Urzędnicy ci odpowiadali za właściwy dobór żołnierzy, za ich uzbrojenie i sprawność bojową. W tym celu organizowali co miesiąc przeglądy wojsk najemnych (*monstra stipendiariorum*), po których sporządzali dla komuny ewentualnie pismo o brakach i potrzebach tych wojsk³⁰⁵. W czynnościach tych pomagali im dwaj marszałkowie (*mariscalci*)³⁰⁷. Do obowiązków *offitium conducte* należała także wypłata żołdu i staranne przechowywanie kwitów (*bulete*)³⁰⁸. Prowadzono też

³⁰³ Co roku wybierano dwóch pisarzy, po jednym na każde półrocze (fol. 44r, „De officio notarii defensorum Averis et Jurium Communis Bononiae Rubrica”).

³⁰⁴ Fol. 44r, l. c.

³⁰⁵ Stat. 1389, fol. 47r, 49r, „De electione Offitium Conducte stipendiarii communis Bononiae. Et de hiis que facere tenentur et observare dicti Stipendiarii Rubrica”.

³⁰⁷ Fol. 49v.

³⁰⁸ Fol. 47v, 48r.

specjalne księgi w których zapisywano wydatki oraz opisywano stan wojsk i ich braki³⁰⁹. Ponadto zwierzchnicy wojsk najemnych sprawowali władzę sądową nad żołnierzami w procesach cywilnych, zwłaszcza o szkody wyrządzone miastu i obywatelom przez tych żołnierzy. W razie nie wytoczenia lub nie osądzenia sprawy zwierzchnik sam odpowiadał za szkodę własnym majątkiem³¹⁰. Dotyczyło to również odpowiedzialności za uszkodzenie mieszkań i domów, oddawanych żołnierzom na kwatery, choćby to były domy zdobyte na terytorium nieprzyjacielskim. Jurysdykcja zwierzchników wojsk najemnych nie mogła oczywiście kolidować z kompetencjami sądowych urzędników komuny³¹¹.

Offitiales conducte w liczbie dwunastu wybierano na zgromadzeniu czterech tysięcy (przy udziale ancjanów, gonfalonierów i *massarii artium* — jako komisji skrutacyjnej), sześciu na pierwsze półrocze i sześciu na drugie³¹². Kandydować mogli tylko obywatele Bolonii, posiadający kwalifikacje notariusza. Było to zrozumiałe z uwagi na obowiązek prowadzenia ksiąg i funkcje sądowe³¹³.

Urzędnicy ci byli całkowicie poddani władzy ancjanów, a także gonfalonierów i *massarii artium*. Przejawiało się to w uzależnieniu ich działalności od woli i poleceń tych kolegów³¹⁴, w przysiędze składanej wobec gonfalcnierów i ancjanów³¹⁵, w swobodnym ustalaniu ich wynagrodzenia przez ancjanów³¹⁶, wreszcie w obecności gonfalonierów i *massarii artium* na przeglądach wojsk³¹⁷.

8. Inne urzędy

a) Przy szeroko rozbudowanym aparacie sądowym i administracyjnym w Bolonii szczególne znaczenie miały dokumenty i księgi urzędowe, które prowadzono ze specjalną starannością, a następnie przechowy-

³⁰⁹ Fol. 49v.

³¹⁰ Fol. 50r, 50v: — *habent insuper — potestatem et bauliam in omnibus et singulis causis civilibus monendis inter aliquos stipendiarios — vel contra aliquos ex stipendiariis — per quamcunque aliam personam quacumque de causa civiliter agentem —*.

³¹¹ Fol. 50v.

³¹² Fol. 46v, „De electione Offitialium Conducte stipendiariorum comunis Bononiae — Rubrica”.

³¹³ Fol. 46v: — *Ellectio vero ad dictum notariorum offitium —*.

³¹⁴ Fol. 47r: — *Sit autem offitium ipsorum offitialium — tale videlicet quod possint et debeant — conducere — et morari facere ad stipendia et servitia dicti comunis stipendiarios tam equites quam pedestres quos et quot declaratum fuerit per dominos Antianos — et opportuna collegia —*.

³¹⁵ Fol. 46v, 47r.

³¹⁶ Fol. 50r.

³¹⁷ Ibidem.

wano w archiwum. Mieściło się ono w XV w. w pałacu króla Enzo³¹⁸. Istniał też specjalny urząd archiwariusza, czyli kustosa komuny (*superstes et custos camerae actorum comunis*), który zawiadował zbiorami archiwalnymi, mając do pomocy pisarzy (*notarii*). Kustosa mianowali rządcy miasta spośród członków bolońskiego cechu notariuszy, biegłych w swej sztuce i cieszących się nieskazitelną opinią. Urząd ten był dożywotni³¹⁹.

Swego rodzaju policją miejską a zarazem urzędnikami stanu cywilnego byli w XV w. w Bolonii tzw. urzędnicy parafialni (*ministrales capellarum*), wybierani co roku w poszczególnych parafiach przez ludność tam zamieszkałą³²⁰, w ilości ustalonej miejscowym zwyczajem. Od kandydatów na ten urząd, podobnie jak od wyborców, wymagano wieku najmniej 20 lat i zamieszkania w parafii³²¹. Funkcje urzędowe trwały jeden rok i polegały na donoszeniu odpowiednim władzom komuny o popełnionych w parafii przestępstwach³²² oraz o zawartych małżeństwach i o zgonach³²³. Z przepisów statutowych wynika, że rejestr małżeństw oraz rejestr zgonów prowadzili inni urzędnicy komuny, niewątpliwie notariusze. Do urzędników parafialnych należało tylko zawiadamianie notariuszy o tych zdarzeniach. Wynagrodzenie otrzymywali oni bezpośrednio od ludności swej parafii³²⁴.

Prócz wyżej wymienionych, istniały jeszcze w komunie bolońskiej inne urzędy, mniej ważne, lecz bardzo przydatne dla miasta. Byli to: urzędnicy delegowani do spraw zaopatrzenia miasta w żywność (*deputati super victualibus et grassa*), do spraw obronności miasta (*provisores munitiois et custodie civitatis*), inżynierowie miejscy (*ingignerii civitatis*)³²⁵ i inni.

Urzędników zaopatrzenia (*deputati super victualibus et grassa*) wy-

³¹⁸ Stat. 1454, pag. 207, rubr. LXXXII, „De Camera actorum Comunis et Populi Bononiae et offitio superstitis, et Notarii dictae Camerae —”, § 2.

³¹⁹ Stat. 1454, pag. 209, rubr. LXXXII, § 17.

³²⁰ Wyborcy musieli mieć ukończone 20 lat i mieszkać w danej parafii — stat. 1454, pag. 520, rubr. XCII „Quomodo et qualiter elligi debeant ministrales capellarum civitatis Bononiae —”, § 1.

³²¹ Pag. 520, § 2.

³²² Pag. 520, § 3.

³²³ Pag. 535, § 3: — — *ministrales tenentur denunciare singula matrimonia, antequam sequatur desponsatio. Et defunctas Personas, antequam fiant exequiae* — —.

³²⁴ Pag. 520, § 4.

³²⁵ Unikając tu jakiegokolwiek modernizmu, używam jednak określenia „inżynier”, ponieważ terminu tego — choć w znaczeniu nieco odmiennym od dzisiejszego — używały statuty Bolonii. Określenie *ingignerii civitatis* występuje wyraźnie np. w stat. 1389, fol. 39v.

bierali ancjani, gonfalonierzy i *massarii artium* raz do roku, mianowicie z końcem czerwca, tak by nowi urzędnicy mogli rozpocząć pracę z dniem 1 lipca. Termin ten miał zapewne specjalne znaczenie jako moment korzystny dla starań o aprowizację miasta (okres żniw, zbiory owoców itp.). Statuty nie określały ilości tych urzędników, zalecały tylko, by było ich *sufficienter*. Wybierano ich spośród „uczeiwych i zdolnych” obywateli Bolonii w wieku najmniej 35 lat ³²⁶.

Do obowiązków tych „deputowanych” należało zaopatrzenie miasta w zboże, sól, mięso i inne artykuły żywnościowe oraz w drzewo ³²⁷. Drobiazgowe i kazuistyczne przepisy statutów określające kompetencje tych urzędników rzucają nieco światła na sytuację ekonomiczną Bolonii w owych czasach. Przeludniona i odcinana w czasie walk od sąsiednich terenów wiejskich, Bolonia musiała cierpieć na niedostatek żywności i opału, skoro statuty nakazywały urzędnikom zaopatrzenia zwalczać spekulację tymi artykułami ³²⁸ i zmuszać do sprzedaży zboża każdego, kto posiadał je w ilości przekraczającej zapas niezbędny na okres roku dla niego samego i rodziny ³²⁹. Poza tym *deputati* sprawowali policję targową, nadzór nad wypiekami chleba i przemiałem mąki. Przysługiwała im nawet jurysdykcja w drobnych sprawach karnych, natomiast nieuczciwych piekarzy, młynarzy etc. karał już podesta; *deputati* sporządzali tylko oskarżenia ³³⁰.

Do pomocy mieli *deputati* służbę (*famuli*) i posłańców (*nuntii*) — szczególnie potrzebnych ze względu na to, że władza urzędników zaopatrzenia rozciągała się także na terytoria podmiejskie ³³¹.

O obronność miasta troszczyli się dwaj *provisores munitiois*, wybierani podobnie jak poprzednio omawiani urzędnicy, lecz na czas krótszy, bo tylko na sześć miesięcy ³³². Wymagano od nich również obywatelstwa bolońskiego. Do ich obowiązków należało przydzielanie amunicji posterunkom obronnym, zaopatrywanie ich w kamienie i kule, dbałość o dobry stan dzwonów, które miały zawiadamiać mieszkańców miasta o niebezpieczeństwie. Oni wreszcie wydawali instrukcje w kwestii stróżowa-

³²⁶ Stat. 1389, fol. 35r, „De ellectione juramento offitio et Jurisdictione dominorum deputatorum super victualibus et grassa Civitatis et comitatus Bononiae et super habundantia victualium habenda in Civitate predicta Rubrica”.

³²⁷ Fol. 35r.

³²⁸ Fol. 36r: — — *faciendo quod non sint qui ement ea (sc. ligna, victualia) pro revendendo* — —.

³²⁹ Fol. 35v.

³³⁰ Stat. 1389. fol. 35v, 37r.

³³¹ Fol. 36v.

³³² Fol. 37r, „De offitio dominorum Provisorum munitiois et custodie Civitatis Bononiae — — Rubrica”.

nia przy bramach miejskich, w twierdzach etc.³³³ oraz zawiadamiali ancjanów i gonfalonierów o konieczności naprawy murów i warowni miejskich³³⁴. Urzędnikom tym nie wolno było przyjmować żadnych darów, jedynym ich dochodem było wynagrodzenie płacone przez komunę³³⁵. W wykonywaniu swych funkcji korzystać mogli z pomocy służby i posłańców³³⁶.

Wznoszenie nowych budowli komunalnych w mieście lub nawet poza nim należało do „inżynierów”. Wybierano ich dwóch, podobnie jak „pro-wizorów”, na sześć miesięcy, z tym, że nie wymagano od nich koniecznie obywatelstwa miejskiego, lecz tylko zamieszkania w Bolonii. Niezbędne natomiast były kwalifikacje zawodowe³³⁷. W trosce o piękno miasta statuty pozwalały ancjanom powoływać na stanowisko „inżyniera miejskiego” nawet cudzoziemca nie mieszkającego w Bolonii i za wynagrodzeniem swobodnie ustalonym przez ancjanów. Wówczas jednak drugi inżynier musiał być obywatelem lub mieszkańcem Bolonii³³⁸.

Odpowiedzialni za dobry stan dróg i mostów w mieście i jego okręgu byli specjaliści urzędnicy. Wybierano ich co roku w liczbie czterech (po jednym dla każdej dzielnicy, tzw. *quarterium*) spośród obywateli Bolonii. Przynajmniej jeden z nich musiał być doświadczonym notariuszem. Urzędnicy ci objeżdżali miasto i okolice, sprawdzając stan dróg. W miarę potrzeb zarządzali przeprowadzenie odpowiednich napraw, przy czym mogli żądać pomocy innych urzędników komuny oraz cechów. Przysługiwała im też jurysdykcja w związku z ich czynnościami urzędowymi. Kadencja trwała jeden rok, z końcem którego poddawano ich syndykatomu³³⁹. Jak już wyżej wspomniano, urzędem drogowym kierował zwykle jeden z pomocników (*socii*) podestry³⁴⁰.

Jednym z niższych, choć bardzo popularnych urzędów w Bolonii był woźny komuny (*nuntius comunis*). Co roku w styczniu wybierano dwudziestu lub więcej woźnych spośród kandydatów, którzy zgłaszali się w pałacu miejskim. Wymagano od nich umiejętności czytania i pisanja oraz stałego zamieszkania w Bolonii lub jej okolicy, dalej uczciwości

³³³ Fol. 37v, 38r. Zwolnieni od pełnienia takiej straży byli profesorowie i studenci uniwersytetu w dni wykładów (*ibidem*).

³³⁴ Fol. 38v.

³³⁵ Fol. 38v, 39r.

³³⁶ Fol. 39v.

³³⁷ Fol. 39v, „De electione et offitio ingigneriorum Civitatis Bononiae Rubrica”: — *sint et esse debeant* — *experti et periti in ministerio* —.

³³⁸ Fol. 39v.

³³⁹ Stat. 1454, pag. 328, rubr. CLXI, „De jurisdictione officialium, et notariorum ad officium stratarum et aquarum”, § 2, oraz pag. 329—331.

³⁴⁰ Stat. 1454, pag. 8, § 7.

i nieskazitelnej opinii. Wykluczone były osoby karane za fałszerstwo lub dotknięte infamią. Wyboru woźnych dokonywali stróżowie majątku komuny, wobec których woźni wpisywali się na urzędową listę i na ręce których składali kaucję pieniężną, stanowiącą gwarancję uczciwego wykonywania urzędu³⁴¹. Było to tym bardziej konieczne, że przez ręce woźnych przechodził majątek komuny i jej obywateli. Do funkcji ich należało bowiem — prócz zwykłych funkcji woźnego i posłańca — także dokonywanie zajęcia majątku dłużników na podstawie odpowiednich tytułów wykonawczych oraz przekazywanie zajętych ruchomości i gotówki skarbnikowi komuny³⁴². Woźny komuny wykonywał więc funkcje komornika. Do niego też należało doręczanie pozwów (*citaticnes*), innych pism sądowych oraz wszelkich pism urzędowych, a nawet aresztowanie dłużników³⁴³. Czynności te musiał wykonywać osobiście, zastępstwo było przez statuty surowo zakazane³⁴⁴. Woźny komuny był więc przede wszystkim woźnym sądowym w ówczesnym znaczeniu czyli pomocnikiem podesty, a nadto posłańcem na usługach innych urzędników komuny. Był on jednak zależny nie od podesty, lecz od stróżów majątku komuny. Co najmniej trzech woźnych było zatrudnionych stale przy podeście, jeden w dzień, a dwóch w nocy³⁴⁵. Pozostali wykonywali funkcje sądowe etc. Wszyscy woźni obowiązani byli nosić urzędowy strój, przede wszystkim czapkę ze specjalnymi odznaczeniami, co było warunkiem specjalnej ochrony prawnej. Obraza woźnego była karana surowiej od obrazy zwykłego obywatela tylko wówczas, gdy woźny w chwili obrażenia był odziany w mundur³⁴⁶.

Poza urzędnikami, których funkcje rozciągały się na całe miasto, byli też w Bolonii urzędnicy poszczególnych dzielnic (*quarterii*). Należeli tu: kasztelani (*castellani*), strzelcy (*magistri bombardarum*) potrzebni zwłaszcza w tych częściach miasta, w których znajdowały się fortyfikacje, dalej — kapitanowie (*capitanei*), skarbnicy (*massaroli*) i pisarze (*notarii*) dla poszczególnych dzielnic³⁴⁷. Były to urzędy pomocnicze w stosunku do ogólnych urzędów komuny, a wywodziły się prawdopodobnie z dawnej organizacji cechowej i wojskowej mieszczan bolońskich (*società delle arti, società delle armi*, por. wyżej).

³⁴¹ Stat. 1454, pag. 26, rubr. XII „De alectione nunciorum communis Bononiae, et ipsorum officio”, § 2: — — *quilibet possit esse nuncius, si praestet securitatem de libris vigintiquinque Bonon. de suo officio bene et legaliter faciendo* — —.

Por. także § 1, § 3.

³⁴² Pag. 26, § 2.

³⁴³ Pag. 29, § 25.

³⁴⁴ Pag. 29, § 19, § 20.

³⁴⁵ Pag. 28, § 18.

³⁴⁶ Pag. 26, § 5, § 6.

³⁴⁷ Stat. 1389, fol. 84—92 i in.

b) Oprócz urzędników miejskich spotykamy również w Bolonii urzędników dla okręgu podmiejskiego (*offitiales comitatus Bononiae*), którzy zresztą byli także urzędnikami komuny i podlegali jej władzy. Należeli tu „kapitanowie okręgów górskich” (*capitanei montanearum*)³⁴⁸. Posiadali oni na tym terytorium jurysdykcję w niektórych sprawach karnych, mianowicie o obrazę słowną, o napad (także zbrojny), o bójki, zajazdy i tumulty³⁴⁹ oraz w sprawach o inne przestępstwa, ale tylko zagrożone karą nie wyższą niż 10 lir bol.³⁵⁰. Ponadto mogli orzekać karę wygnania z Bolonii. Władza kapitana nie mogła jednak w żaden sposób uszczuplać władzy miejskich urzędników sądowych, tj. podesty czy kapitana ludowego. Urzędnicy ci byli więc powołani przede wszystkim do strzeżenia spokoju i porządku w okolicy miasta. W tym też celu statuty nakazywały im stałe przebywanie na terytoriach wyznaczonych każdemu z kapitanów przez ancjanów; siedzibą ich były zamki i warownie, poza tym kapitanowie ze swymi urzędnikami i służbą obowiązani byli odbywać podróże przez powierzone sobie ziemie. Dochody uzyskane z kar sądowych odprowadzali do Bolonii, zatrzymując sobie tylko czwartą ich część³⁵¹. Władzą zwierzchnią dla tych kapitanów byli ancjani, przed którymi kapitanowie składali uroczystą przysięgę³⁵².

Wybór ich następował w identyczny sposób jak wybór podesty. Funkcje kapitana okręgów górskich mógł sprawować tylko człowiek obcy; wykluczeni byli obywatele Bolonii, a nawet mieszkańcy jej okolic³⁵³; od kandydata na ten urząd wymagano wreszcie odpowiedniego wieku (30 lat). Kadencja trwała sześć miesięcy, a po zakończeniu urzędowania kapitanowie — jak wszyscy urzędnicy komuny — byli obowiązani do syndykatu³⁵⁴. Przez następnych pięć lat musieli wstrzymać się od ponownego objęcia tego urzędu.

Kapitanowie mieli do pomocy urzędników niższych (m. in. notariuszy, strzelców, żołnierzy, paziów oraz służbę konną i pieszą). Wynagrodzenie

³⁴⁸ Stat. 1389, fol. 45v. „De offitio iurisdictione arbitrio et baulia Capitanei montanearum comitatus Bononiae Rubrica”. Statut określa przy tym dokładnie, co należy rozumieć przez okręgi górskie, wymieniając nazwy osad i twierdz.

³⁴⁹ Stat. 1389, fol. 45v: — *possint cognoscere et terminare de quibuscumque verbis iniuriosis et etiam de insultibus factis cum armis vel et de rissis et rumoribus* — —.

³⁵⁰ Ibidem.

³⁵¹ Fol. 45v, 46r, 46v.

³⁵² Stat. 1389, fol. 44v, 45r, „De Juramento Capitanei montanearum et notariorum et sotiorum eorum Rubrica”.

³⁵³ Stat. 1389, fol. 44r: „De electione capitaneorum montanearum comitatus Bononiae Rubrica”: — *dummodo non sit civis Civitatis Bononiae nec de aliqua terra propinqua Civitatis per sessaginta milliaria* — —.

³⁵⁴ Fol. 44r.

otrzymywali ze skarbcza komuny, lecz przez ostatnie dwa miesiące wstrzymywano jego wypłatę do czasu syndykatu ³⁵⁵.

Ponadto istniał jeszcze w Bolonii specjalny urząd dla ochrony posiadłości ziemskich położonych w okręgu bolońskim. Urzędnicy, zwani w źródłach *saltuarii comitatus et districtus Bononiae* ³⁵⁶, pełnili funkcje swego rodzaju straży czy policji wiejskiej. W razie wyrządzenia szkody w jakiejś posiadłości mogli oni zająć bydło czyniące szkodę ³⁵⁷, a w każdym razie mieli zawiadomić o wszelkich szkodach posiadacza majątku i właściwego sędziego ³⁵⁸. Urzędnika takiego mianował podesta lub jego zastępca na wniosek gminy zamieszkałej najmniej przez osiem rodzin. Gminy gęściej zaludnione mogły otrzymać po kilku takich urzędników. Wyznaczenia *saltuarii* mogły żądać nawet pojedyncze osoby, dla strzeżenia ich majątku, lecz w tym przypadku musiały urzędnika same opłacać. Bezpłatnych (tj. ściślej — płatnych z funduszków komuny) stróżów majątków ziemskich zapewniała komuna tylko gminom ³⁵⁹. Jedynym wymogiem, jaki stawiano tym urzędnikom, było zamieszkiwanie w ziemi czy wsi, która miała stać się terenem ich działalności urzędowej ³⁶⁰.

IV. SPRZECZNOŚCI W NORMACH STATUTOWYCH. STATUTY A PRAKTYKA

W dotychczasowych rozważaniach przedstawiono strukturę ustrojową w Bolonii według statutów obowiązujących od 1458 r. (tj. pierwszej księgi statutów z 1389 r., oraz statutów wydanych w 1454 r.). W praktyce jednak i w świetle innych ówczesnych norm (pozastatutowych) wyglądała ona nieco inaczej. Już nawet w przepisach statutowych istniały pewne sprzeczności, nieuniknione wobec zachowania w mocy części statutu z 1389 r. i mechanicznego dołączenia do niej nowych statutów z 1454 r. Sprzeczności te usuwała stopniowo praktyka i ustawodawstwo pozastatutowe, zwłaszcza tzw. prowizje, wydawane przez rządców miasta i inne kompletne władze.

1. Reformatorzy a kolegia rządząca

Nawet na podstawie samych statutów nie można wytworzyć sobie jasnego obrazu ustroju komuny w piętnastowiecznej Bolonii. Pozosta-

³⁵⁵ Fol. 44v, rubr. „De Salario et Familia Capitaneorum Montaneorum comitatus Bononiae”.

³⁵⁶ Stat. 1454 pag. 374 i nast., rubr. CLXXXVIII, „De officio saltuariorum — —”.

³⁵⁷ Pag. 377, § 9.

³⁵⁸ Pag. 374, § 1.

³⁵⁹ Pag. 379, § 18, § 19 i in.

³⁶⁰ Pag. 378, § 14.

wiają one bowiem wątpliwości na temat rozgraniczenia kompetencji ancjanów i rządców miasta. Wobec automatycznego przejęcia przez statut z 1454 r. pierwszej księgi statutu z 1389 r. utrzymano w mocy instytucję ancjanatu i szeroki zakres władzy ancjanów w komunie. Utrzymano również w mocy przepisy o pozostałych kolegiach rządzących (gonfalonierów i *massarii*). Równocześnie jednak statuty z 1454 r. przyznawały te same, a nawet szersze kompetencje rządcom miasta (obsadzanie urzędów, inicjatywa ustawodawcza, kierowanie całą polityką miejską, najwyższa jurysdykcja). Powstaje więc problem, czy pozostawienie obok siebie tych dwóch konkurujących organów władzy było celowe, czy też mamy tu do czynienia tylko z niedopatrzaniem ustawodawcy, który utrzymał w mocy sprzeczne normy prawne. Odpowiedź można znaleźć w źródłach pozastatutowych, odzwierciedlających wyraźniej niż statuty praktykę życia codziennego. Księga tzw. nowych prowizji za lata 1401—1470 zawiera sporo wzmianek o „szesnastu reformatorach ustroju miejskiego”, a więc o znanych nam rządcach miasta, którzy wykonują swe funkcje już od początku XV w.³⁶¹ i w okresie późniejszym³⁶². Charakterystyczny jest przy tym ich urzędowy tytuł podawany w księgach prowizji: *reformatores status libertatis civitatis Bononiae*, różniący się od ich określenia w statutach (*praesidentes regimini civitatis* lub tylko *reformatores*). Chodziło widocznie o silniejsze podkreślenie politycznej roli rządców miasta, w których chciano widzieć nowych gwarantów ładu i wolności. Obok tego spotykamy jednak w prowizjach wzmianki o ancjanach i to jako *preheminentes in regimine comunis Bononiae*³⁶³, o wykonywaniu przez nich władzy³⁶⁴. Niewątpliwie więc instytucja ancjanatu była nadal żywa i potrzebna miastu, tak jak instytucja rządców. Ich władza, według statutów równa i nawzajem wykluczająca się, w praktyce była zapewne dzielona, a przewagę w ciągu XV w. zyskiwali coraz wyraźniej rządcy miasta.

2. Wikariusz generalny

Druga poważna wątpliwość, jaką nasuwają statuty, to instytucja wikariusza generalnego (*vicarius generalis*), którym był z reguły legat papieski. Statuty nie poświęcają mu bowiem specjalnych przepisów, a tylko wspominają o tym dygnitarzu przy omawianiu innych kwestii.

³⁶¹ Np. w 1416 r. — Archivio di Stato di Bologna, Arch. del Comune, n. 7, Liber novarum provisionum 1401—1470 [cyt. Liber nov.], fol. 16r, 20r.

³⁶² W 1440 r. — l. c., fol. 118; w 1444 r. — l. c., fol. 131r, w 1445 r. — fol. 137r, w 1446 r. — fol. 159r, w latach 1446—1447 — fol. 161r, 165r, 166r, etc.

³⁶³ Liber prov. fol. 161r.

³⁶⁴ L. c. oraz fol. 167r i in.

Instytucja wikariusza miała we Włoszech szczególne znaczenie. Było to zwierzchnictwo polityczne nad miastami, narzucone im bądź przez cesarza (wikariat cesarski), bądź przez papieża (wikariat papieski). Te dwa typy wikariatu konkurowały ze sobą w średniowiecznej Italii i były konsekwencją rywalizacji dwóch ówczesnych potęg na ziemiach włoskich: papieża i cesarza ³⁶⁵. Często mianowanie kogoś wikariuszem torowało tej osobie drogę do siniorii, jeśli miasto akceptowało wikariat przez czas dłuższy. Początkowo (w połowie XIII w.) uważano wolę cesarza czy papieża, który udzielał wikariatu, za jedyne źródło legalnej władzy nad miastem, a więc wikariat miał wyprzedzać siniorię, z biegiem czasu jednak stał się on tylko dodatkiem do godności siniora, i to tym mniej koniecznym, im ustrój miasta był bliższy absolutnemu księstwu ³⁶⁶.

Z krótkich wzmianek w statutach Bolonii z XV w. widać, że wikariusz generalny miał tu dużą władzę. Przemilczanie całokształtu jego kompetencji przez statuty i lakoniczne potraktowanie instytucji wikariatu wynikało zapewne z tego, że była ona obca prawu ludowej komuny, obca w ogóle prawu statutowemu. Regulowało ją inne prawo (kanoniczne i „międzynarodowe”, tj. traktaty między miastem a papieżem).

Ustanowienie wikariatu w Bolonii było rezultatem długotrwałych zabiegów papieża o odzyskanie władzy nad tym miastem, którą posiadał już w 1274 r., a którą na skutek walk politycznych w całej Italii i na skutek rewolucji w samej Bolonii utracił. Ponowne wzmocnienie wpływów papieskich datuje się od 1279 r., kiedy na mocy traktatu papież uzyskał prawo mianowania w Bolonii swego wikariusza ³⁶⁷.

Bolonia utrzymała nadal miano komuny, choć daleko odeszła od pierwotnego ustroju komunalnego, i zachowała dotychczasowe urzędy, lecz nad wszystkimi organami władzy sprawował już nadzór — początkowo formalny, później coraz bardziej faktyczny — legat papieski jako wikariusz ³⁶⁸. Refleksem tego stanu rzeczy były wzmianki o wikariuszu generalnym zawarte w statutach z 1454 r. Dowiadujemy się z nich, że legat papieski (wówczas konkretnie kardynał Bessarion) miał nawet władzę ustawodawczą. Dla wykonywania jej potrzebował wprowadzić jeszcze

³⁶⁵ Por. G. de Vergottini, *Il diritto pubblico italiano nei secoli XII—XV*, t. I, Milano 1954, s. 47, 56 i in., oraz t. II, Milano 1959, s. 138 i n.

³⁶⁶ Por. G. de Vergottini, *Vicariato imperiale e signoria*, *Studia di storia a diritto in onore di Arrigo Solmi*, t. I, Milano 1941, s. 45, 63—64.

³⁶⁷ Por. F. Bosdari, *Giovanni da Legnano, canonista e uomo politico del 1300*, *Atti e Memorie della R. Deputazione di Storia Patria*, Bologna 1901, s. 2 i nast. Por. także G. Zaoli, *Libertas Bononiae e Papa Martino V*, Bologna 1916, s. 64, 116 i in.

³⁶⁸ *Liber prov.*, fol. 18r: — pro sancta Romana Ecclesia in spiritualibus et temporalibus vicarius generalis —.

zgody szesnastu rządców miasta³⁶⁹ i normy przez niego wydane nie mogły być sprzeczne ze statutami³⁷⁰, ale i tak przyznanie takiej władzy wikariuszowi musiało podważyć autorytet *consilium generale*, dotąd najwyższego organu ustawodawczego w mieście.

Wikariusz posiadał następnie pewien nadzór nad sądownictwem, rozstrzygał bowiem wraz z rządcami miasta spory kompetencyjne między podestą a kapitanem ludowym³⁷¹ oraz wyznaczał sędziego dla rozpatrywania sprawy o obrazę podesty lub kapitana ludowego, gdy właściwy sędzia sprawy prowadzić nie mógł³⁷².

Więcej światła na kompetencje wikariusza generalnego w Bolonii rzucają dokumenty zawarte w Księdze prowizji z lat 1401—1470. Znajdujemy tu wiele „prowizji”, dekretów i innych zarządzeń wydawanych przez poszczególnych wikariuszy, np. przez Baltazara Cosę w 1404 r.³⁷³, przez arcybiskupa Beneventu Astorgiusa w 1447 r.³⁷⁴, kardynała Bessariona w 1450 r.³⁷⁵ i wielu innych³⁷⁶. W prowizjach tych spotykamy postanowienia regulujące kompetencje podesty i jego sędziów³⁷⁷, mimo że sprawy te regulował również, choć może nie tak szczegółowo, statut. Widać z tego, że wikariuszowi przysługiwała władza uzupełniania, zmieniania statutów i wydawania nowych przepisów, a więc władza ustawodawcza, jak to zresztą wynika z powołanych wyżej wzmianek w samych statutach. Prowizje i dekrety wikariuszy miały zresztą formę zbliżoną do statutów i posługiwały się podobną frazeologią; przepisy w nich zawarte rozpoczynały się zwykle od słów *statuimus et ordinamus*.

Władza ustawodawcza wikariusza była jednak uzależniona od zgody szesnastu rządców miasta³⁷⁸.

³⁶⁹ Stat. 1454, pag. 5, „Praefatio ad volumen statutorum civilium et criminalium”. Dokładnie normuje tę kwestię jeden z końcowych przepisów statutu z 1454 r. pag. 542, Conclusio statutorum, § 29.

³⁷⁰ L. c., pag. 542, § 29 in fine. Przykładem działalności prawotwórczej wikariusza może być dodatek do statutu z 1454 r., dopisany pod datą 10 lutego 1461 r. przez Jana de Amelia, zastępcę legata. Dopisek ten ma charakter interpretacji autentycznej statutu — vide stat. 1454, pag. 544, § 41.

³⁷¹ Stat. 1454, pag. 13, § 9: — *si de praeventione fuerit contentio inter D. Potestatem, et Capitaneum Populi, stetur declarationi D. Legati, et aliorum Regiminum Civitatis, qui pro tempore erunt* —.

³⁷² Stat. 1454, pag. 13, § 11 in fine.

³⁷³ W sprawie ulg podatkowych i przywilejów dla mieszkańców Bolonii — Archivio di Stato di Bologna, Arch. del Comune, n. 7, Liber prov., fol. 18r.

³⁷⁴ W sprawie właściwości sądów, opłat, kompetencji etc. — Liber prov., fol. 173v—175v.

³⁷⁵ Liber prov., fol. 191r.

³⁷⁶ Fol. 227r.—408v.

³⁷⁷ Liber prov., fol. 424r, prowizje wikariusza Jana Baptysty de Sabellis z 1468 r.

³⁷⁸ Np. w dekrete z 1468 r. czytamy: — *Suprascriptus decretus prout in*

Prowizje świadczą następnie o zwierzchnictwie wikariusza nad sądami; wikariusz Astorgius w 1447 r. nazywa podestę i jego pomocników „swymi” sędziami oraz postanawia, że od wyroków wszelkich sądów w Bolonii i jej okręgu można apelować tylko do wikariusza ³⁷⁹.

Do wikariusza należało wreszcie mianowanie niektórych urzędników, np. archiwariusza komuny ³⁸⁰.

Wikariusz uczestniczył więc żywo w rządzeniu miastem i gdyby nie jego zależność od szesnastu reformatorów przy wydawaniu ustaw, można by go uznać za najwyższego władcę miasta. W rzeczywistości miał on podobne uprawnienia jak rządcy miasta, z wyjątkiem ustawodawstwa, w którym rządcy mieli przewagę. W każdym razie wikariusz stał się obok rządców naczelnym organem władzy, który z nimi przeważnie konkurował. Przewagę nad nimi uzyskał ostatecznie w momencie włączenia Bolonii do państwa kościelnego, tj. w 1520 r.

Wikariusz, obciążony wieloma innymi obowiązkami, nie mógł wykonywać osobiście swych wszystkich funkcji w mieście i posługiwał się zastępcą (*locumtenens vicarii*), zazwyczaj doktorem praw; było to regułą przez cały wiek XV ³⁸¹.

3. P a n m i a s t a (signor)

Statuty — jak wyżej stwierdzono — nie odzwierciedlały całej rzeczywistości ustrojowej, poza nimi bowiem powstała i rozwinęła się instytucja wikariusza generalnego. O wikariuszu spotykamy tylko drobne wzmianki w statutach, lecz nie przedstawiają one całokształtu tej instytucji. Nato-

eo continetur processit de voluntate Magnificorum Sexdecim Reformatorum status Libertatis Civitatis Bononiae — (Liber prov., fol. 408v).

³⁷⁹ Prowizja z daty 23 grudnia 1447 r. Liber prov., fol. 173r: — *Statuimus decernimus et ordinamus Quod a sententiis quibuscumque — proferendis seu inferendis per potestatem Bonnie vel eius Iudices et officiales et alios quoscumque Iudices — nostros vel Comunis Bononie — ad nos dumtaxat et non ad alium vel alios tamquam ad superiorem immediatum in ipsa Civitate Comitatu et districtu appellari provocari querellari et supplicari possit et debeat* —.

³⁸⁰ Liber prov., fol. 191r. — nominacja obywatela bolońskiego nazwiskiem Albert Enoch na stanowisko kierownika archiwum w 1450 r.

³⁸¹ W Liber provisionum 1401—1470 spotykamy często wzmianki o takich zastępcach, np. w 1468 r. *Johannes de Venturellis de Amelia, Decretorum Doctor, Reverendissimi — domini Angeli — Cardinalis — Apostolice Sedis Legati et in dicta civitate Bononiae — vicarii generalis Locumtenens* — (fol. 408r), w 1470 r. *Earnabas de Benonatis de Montefalco decretorum Doctor, domini Reverendissimi — Johannis Bapt. de Sabellis — Legati de Latere Gubernatoris Locumtenens generalis* — (fol. 436r), etc.

miast zupełnym milczeniem pomijają statuty komunalne inną instytucję w Bolonii z początkiem XV w., instytucję — siniora, tj. pana całego miasta.

Z dokumentów przechowywanych do dnia dzisiejszego w archiwum bolońskim dowiadujemy się, iż na pierwsze lata XV w. przypadły rządy Jana Bentivoglio. Był on faktycznym władcą miasta, wydawał polecenia urzędnikom komuny, nawet najwyższym, wydawał też dekrety obowiązujące kupców i wszystkich obywateli³⁸², a więc wykonywał funkcje zastrzeżone przez statuty dla rządców miasta, ancjanów czy zgromadzenie ogólne. Używał przy tym tytułu *Bononie dominus ac pacis et Justitie Conservator*³⁸³. W tytule tym kryło się uzasadnienie władzy siniora i wyjaśnienie jej genezy; powołanie go było konieczne dla zagwarantowania spokoju i ładu w mieście, nękanym ciągłymi walkami politycznymi.

Statuty Bolonii pochodzące z tej samej daty (1400) nie wspominają o „panu Bolonii” ani słowem. Faktycznie jednak rządzi miastem on, a nie „reformatorzy” czy *consilium generale*. Z początkiem XV w. ustrój Bolonii to typowa jednoosobowa sinioria³⁸⁴, która występuje wtedy także w wielu innych miastach włoskich. Nie jest ona zresztą dla Bolonii nowością, bowiem po raz pierwszy ta forma rządów pojawiła się tu w 1337 r., kiedy po władzę sięgnął Taddeo Pepoli. Nie był to zamach stanu, lecz legalne przekazanie władzy siniorowi przez ancjanów i zgromadzenie ogólne³⁸⁵. Sinioria polegała na zwierzchnictwie siniora nad sądownictwem i całą administracją, przy zachowaniu dotychczasowych instytucji komuny. Zgromadzenie komuny miało już tylko charakter doradczy. Sinior posiadał także władzę ustawodawczą, bowiem uzupełniał, a nawet korygował i zmieniał statuty komuny. Po raz pierwszy od powstania komuny w Bolonii lud odstąpił ustawodawstwo komu innemu³⁸⁶. Sinioria była wynikiem stopniowo postępującej koncentracji władzy w mieście. Rozpowszechniła się ona także dzięki temu, że instytucję siniorii akceptowali uczeni prawnicy, pisarze *iuris communis*, np. Bartolus de Sassoferrato, przy równoczesnym potępieniu tyranii³⁸⁷.

³⁸² Archivio di Stato di Bologna, Arch. del Comune, n. 15. Ad fol. 34, „Documenti vari tra cui atti di governo di Giovanni Bentivoglio del 1400—1402” oraz fol. 37r, 41r.

³⁸³ Arch. del Comune, n. 15, Documenti vari, fol. 37r, 40r, 41r.

³⁸⁴ Siniorię tę nazywam „jednoosobową” dla odróżnienia jej od istniejącej przedtem w Bolonii „siniorii ludu i rzemiosł”.

³⁸⁵ Por. N. Rodolico, *Dal comune alla signoria. Saggio sul governo di Taddeo Popoli in Bologna*. Bologna 1898, s. 51—67. Por. także L. Bagolini, *Ricerche sull'ordinamento giuridico del Comune di Bologna nel secolo XIII*, Bologna 1937, s. 36.

³⁸⁶ Por. N. Rodolico, o.c., s. 86, 93, 96 i in.

³⁸⁷ Bartolus, *De tyrannia*, lib. X.

Sinioria Pepoliego była krótkotrwała, po jej zakończeniu powróciły do swego znaczenia dawne władze komuny. Nawrót do jednoosobowej siniorii nastąpił z początkiem XV stulecia, ale już w ostatnich latach XIV w. (1392—1400) zaznaczała się w Bolonii przewaga jednego obywatela — Carlo Zambeccari, który wpływał na wybór urzędników komuny³⁸⁸.

Towarzyszyły temu walki polityczne w mieście, które już od długiego czasu podzielone było na dwa obozy: *popolo minuto* (stronnictwo Scacchesi) i *grassa borghesia* (stronnictwo Maltraversi); przywódcą drugiego był właśnie Zambeccari³⁸⁹. Rządy jego w Bolonii pozostawiły po sobie jak najgorsze wspomnienia, ponieważ do tumultów i rozruchów w mieście dołączyły się jeszcze inne nieszczęścia: pożary pałaców i wież miejskich oraz zaraza, szerząca się wówczas w całej Italii. Po śmierci Zambeccariego w 1399 r. cechy starały się wzmocnić swą władzę w Bolonii, lecz rok 1400 przynosi już znowu jednoosobową siniorię Jana Bentivoglio, związanego ze stronnictwem Scacchesi, siniorię — jak widzieliśmy wyżej — aprobowaną zresztą przez lud i cechy.

Pozostaje do wyjaśnienia problem stosunku siniorii do wikariatu generalnego w Bolonii, gdyż obie te instytucje jako „najwyższe” występują w tym mieście w XV w.

Problem ten pojawił się już w okresie pierwszej siniorii w Bolonii w 1337 r. Obserwując bowiem siniorię Pepoliego, papież wystąpił z pretensjami do władzy nad miastem; postanowił wznowić wykonywanie „dawnych i zapomnianych praw” wobec Bolonii. Interesy papieża i siniora pogodzone w ten sposób, że po długich pertraktacjach Pepoli otrzymał od papieża nominację na wikariusza generalnego³⁹⁰. Podobnie było i w XV w. Przyznanie komuś godności siniora zależało od uznania papieża — jak to widać na przykładzie Jana II Bentivoglio; najczęściej godność siniora łączono w praktyce z godnością wikariusza generalnego. Była to więc sinioria kościelna, forma rządu panująca w Bolonii przez większą część XV w., a będąca rezultatem stopienia się w jedno siniorii z wikariatem. Ta forma rządów była przygotowaniem, a może nawet już początkiem następnej, nowej formy — pryncypatu, który w Bolonii przybrał znów postać „pryncypatu” kościelnego (XVI w.)³⁹¹.

³⁸⁸ Bosdari, *Il comune di Bologna...*, s. 5.

³⁸⁹ Ibidem, s. 38—40.

³⁹⁰ Por. G. de Vergottini, *Note per la storia del vicariato apostolico durante il secolo XIV*, Studi di Storia e Diritto in onore di Carlo Calisse, t. III, Milano 1940, s. 351, oraz N. Rodolico, o. c., s. 110—140.

³⁹¹ Interesujące wiadomości o tym okresie przejściowym zawiera dzieło F. Ercole, *Dal comune al principato*, Firenze 1929, s. 331—371.

V. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA USTROJU BOLONII
I JEGO PRZEMIAN W XV W.

Ustrój Bolonii w XV w. jest według obowiązujących wówczas statutów kontynuacją ustroju komunalnego. Pozostaje bowiem niemal bez zmiany rozbudowany w poprzednim stuleciu aparat sądownictwa i administracji oraz funkcjonują nadal zgromadzenia (*consilia*), choć władza ustawodawcza nie jest już ich monopolem. Pojęcie „komuny ludowej” (*comune populi*) staje się w tym okresie już tylko synonimem organizacji miejskiej, a nie oznacza — jak dawniej — bezpośrednich rządów ludu, czy — tym bardziej — rewolucyjnego sprzysiężenia. Tak więc mimo częstego nazywania Bolonii „komuną” przez źródła XV w., dziedziczy ona po ludowej komunie tylko formy organizacyjne i nazwę. W rzeczywistości Bolonia tego okresu to sinioria.

Instytucja siniorii pojawiła się w Bolonii jeszcze wcześniej i uległa tu specyficznej ewolucji. Początkowo wystąpiła jako zwykła sinioria jednoosobowa (rządy Pepoliego — 1337 r.), następnie zaś, w drugiej połowie XIV w., przemieniła się w „siniorię ludu i rzemiosł” (*signoria del popolo e delle arti*), polegającą na rządach ancjanów, gonfalonierów i *massarii artium*, by znów w XV w. powrócić do formy siniorii jednoosobowej (sinioria Bentivogliego — 1400 i sinioria wikariuszy papieskich). Czy był to rzeczywiście powrót do siniorii jednoosobowej, wydaje się wątpliwe, z uwagi na utrzymujące się ciągle w XV w. uprawnienia ustawodawcze szesnastu rządców miasta. Pamiętamy, że od ich zgody zależało wydawanie nowych ustaw przez wikariusza generalnego i siniora. Utrzymuje się więc dalej przez wiek XV władza szesnastu rządców (reformatorów), typowa forma przejściowa między siniorią „ludu i rzemiosł”, w której rządziły miastem trzy kolegia, a zwykłą siniorią jednoosobową. Pojawienie się w XV w. w Bolonii tych różnych form, a więc — jednoosobowej siniorii, a obok niej szesnastu rządców miasta i trzech kolegiów ludowych, świadczy o tym, że wiek XV był w tym mieście okresem rywalizacji starej i nowej formy rządu, okresem kształtowania się siniorii jednoosobowej w łonie siniorii ludu i rzemiosł. W momencie gdy wikariusz generalny czy inny sinior uniezależni się w zakresie ustawodawstwa od rządców miasta, będzie można mówić o ostatecznym upadku siniorii „ludu i rzemiosł” i o ostatecznym zwycięstwie właściwej siniorii, jednoosobowej. Nastąpi to w Bolonii na przełomie wieku XV i XVI, natomiast XV stulecie można uważać za okres konkurowania ze sobą dwóch typów siniorii — ludowej i zwykłej. Faktycznie szala zwycięstwa przechylała się na korzyść jednoosobowej siniorii już w XV w., ale według obowiązujących ustaw hamowała jeszcze jej pełny rozwój władza ustawodawcza szesnastu reformatorów.

Po okresach krwawych walk i niepokojów Bolonia zmierza więc w XV w. ku stabilizacji politycznej. Przejście od siniorii ludowej do siniorii zwykłej, mimo że było odejściem od demokratycznych rządów ludu w mieście, było jednak zjawiskiem postępowym, ponieważ gwarantowało spokój, przy równoczesnym poszanowaniu zdobyczy rewolucji ludowych. Prowadziło ono do absolutyzmu (w formie „pryncypatu” czy innego typu monarchii), a ten w całej Italii przyczynił się do konsolidacji i przygotował późniejsze jej zjednoczenie.

Irena Malinowska (Kraków)

LES INSTITUTIONS POLITIQUES DE LA COMMUNE DE BOLOGNE AU XVe SIÈCLE

Résumé

La commune municipale — apparut dans les villes italiennes au XIIe siècle. Il existe beaucoup de théories relatives à sa formation. Après en avoir brièvement rappelé les principales l'auteur passe à l'histoire de la commune de Bologne. Cette commune s'organisa au XIIe siècle et traversa les suivantes phases caractéristiques de développement: le gouvernement des consuls, celui du podestat et celui des arts et des métiers. La seigneurie y apparut au XIVe siècle; elle prit, dès 1376, la forme spécifique de la „seigneurie du peuple et des métiers” (signoria del popolo e delle arti).

L'auteur soumet à l'analyse les institutions de la commune de Bologne au XVe siècle sur la base des textes manuscrits des statuts et d'autres documents conservés dans l'Archivio di Stato à Bologne. Il faudrait surtout mentionner le statut de 1389, dont le premier livre fut en vigueur pendant tout le XVe siècle, ainsi que les statuts de 1400 et de 1453—1454.

D'après ces statuts le pouvoir suprême dans la ville de Bologne appartenait à l'assemblée générale (consilium generale), comptant de quatre cents à mille membres. La législation et les décisions dans les questions principales de la politique interne et externe furent ses fonctions principales. Outre l'assemblée générale il existait à cette époque à Bologne le „conseil des quatre milles” (consilium quattuormillium), convoqué une fois par an afin d'élire les fonctionnaires de la commune.

Le pouvoir exécutif suprême dans la commune fut en principe exercé par trois collèges, notamment: le collège des „antiani”, celui des gonfaloniers (confalonerii) et celui des artisans (massarii artium); l'auteur donne une analyse détaillée de la composition de ces collèges et de leurs fonctions.

Vers la fin du XIVe siècle, en 1394, fut créé à Bologne un nouvel organe du pouvoir qui se maintint pendant tout le XVe siècle. Ce fut le „collège des seize” (sexdecim notabiles cives), appelés plus tard aussi „réformateurs de la ville” (reformatores). Les statuts de 1400 leur conférèrent le pouvoir législatif qui jusqu'à ce temps fut le privilège de l'assemblée générale.

À Bologne, au XVe siècle, la juridiction appartenait au podestat et au capitaine populaire, ainsi qu'à leurs subalternes, les fonctionnaires inférieurs dont les

fonctions, les qualités et l'importance dans la commune font aussi l'objet de l'analyse de l'auteur.

Le syndic de la commune (*sindicus*) assurait le service de justice et fiscal en même temps. Il possédait le pouvoir judiciaire par rapport à tous les fonctionnaires de la commune, surtout ceux qui régissaient ses biens; en terminant l'exercice de leurs fonctions ceux-ci étaient tenus de faire un rapport détaillé au syndic. L'administration de la fiscalité, dans la riche ville de Bologne fort organisée, fut confiée à des fonctionnaires spéciaux, notamment aux trésoriers (*generales depositarii pecuniarum*), aux contrôleurs (*contralatores*) et aux gardiens des biens de la commune (*defensores averis comunis*).

L'organisation de l'armée eut pour conséquence la formation à Bologne d'une institution spéciale des si-nommés chefs des troupes mercenaires (*offitiales conducte stipendiariorum*). Et voici d'autres fonctions municipales à Bologne: archiviste ou conservateur de la commune (*custos camerae actorum*), fonctionnaires paroissiaux (*ministrales capellarum*), remplissant les fonctions de la police municipale et des officiers de l'état civil en même temps, puis: fonctionnaires qui ravitaillaient la ville en vivres et en combustibles (*deputati super victualibus et grassa*), fonctionnaires responsables de la défense de la ville (*provisores munitio-nis*). Une catégorie à part constituaient les fonctionnaires de la commune pour la région suburbaine, appelés capitaines des régions de montagne (*capitanei montanearum*), qui exerçaient sur ces territoires un certain pouvoir judiciaire, et enfin les „*saltuarii comitatus et districtus Bononiae*”, ainsi nommés.

Ayant présenté les institutions de la commune de Bologne d'après les statuts en vigueur au XVe siècle, l'auteur se propose de confronter les prescriptions émanant de ces statuts avec l'état réel de choses à cette époque. Les normes des statuts, elles-mêmes, contenaient des points obscurs et des contradictions, on laissa notamment en vigueur au XVe siècle l'institution de l'antianat avec son énorme pouvoir dans la commune, et en même temps les statuts de 1454 accordèrent les mêmes compétences ou des compétences plus larges encore aux gouverneurs de la ville (*reformateurs*). L'auteur en cherche l'explication dans d'autres sources que les statuts, reflétant mieux la pratique de la vie quotidienne. Le si-nommé livre des nouvelles provisions pour les années 1401—1470 contient nombre de mentions relatives aux „seize réformateurs des institutions municipales”, c'est-à-dire à ces gouverneurs de la ville qui dès le XVe siècle exerçaient le pouvoir à Bologne. Les provisions renferment en même temps des informations relatives aux „*antiani*” et à l'exercice du pouvoir par eux dans cette période de temps. La conclusion que l'auteur en tire est celle-ci, que l'institution de l'antianat fut toujours vivante et aussi nécessaire à la ville que celle des réformateurs. Leur pouvoir, qui d'après les statuts fut le même et s'excluait réciproquement, devait être en pratique partagé, et les réformateurs gagnèrent au cours du XVe siècle une prépondérance marquée.

Un autre point douteux important, que revèlent les statuts, constituait l'institution du vicaire général (*vicarius generalis*); à Bologne ce fut de règle le légat du pape. Les statuts de Bologne au XVe siècle ne contiennent au sujet du vicaire que des mentions, dont il résulte que celui-ci bénéficiait d'un grand pouvoir, mais elles ne présentent pas l'ensemble de son activité. Les documents du livre des provisions des années 1401—1470 jettent plus de lumière sur cette question; il en résulte que le vicaire bénéficiait du pouvoir de compléter et de modifier les statuts, ainsi que de proclamer de nouveaux, il avait donc le pouvoir législatif. Au XVe siècle cependant ce pouvoir dépendait de l'accord des seize gouverneurs

de la ville. Les provisions témoignent, en outre, de la suprématie du vicaire sur les tribunaux et sur les autres institutions de la commune.

Les statuts de la commune de Bologne passent sous un silence complet une autre institution — celle du „signor”, c'est-à-dire du „seigneur” de toute la ville. Il résulte d'autres documents qu'en fait c'est Giovanni Bentivoglio qui fut le seigneur de la ville au début du XVe siècle, et non pas les réformateurs ou consilium generale. Ainsi donc aux débuts du XVe siècle Bologne est une seigneurie typique à une personne, qui à l'époque apparaît aussi dans d'autres nombreuses villes d'Italie. La dignité du seigneur fut pour la plupart unie à celle du vicaire général. Ainsi se forma à Bologne la seigneurie ecclésiastique, une forme de gouvernement spécifique, étant le résultat de l'union de la seigneurie avec le vicariat. Cette forme de gouvernement constitua la préparation, et peut-être même le début d'une nouvelle institution — de celle du principat.

Dans les conclusions finales l'auteur constate que les institutions de Bologne au XVe siècle furent — selon les statuts en vigueur à cette époque — la continuation des institutions politiques de la commune. L'appareil de la juridiction et de l'administration, agrandi dans le centenaire précédent, resta presque inchangé et les assemblées (consilia) continuèrent à fonctionner, bien que le pouvoir législatif ne fut plus leur droit exclusif. Malgré que les sources du XVe siècle appelaient souvent Bologne „commune”, elle n'hérita de la commune populaire que les formes d'organisation et le nom. En fait Bologne fut à cette époque une seigneurie. Le pouvoir des réformateurs, qui s'y maintint pendant tout le XVe siècle, fut une forme transitoire entre la „seigneurie du peuple, des arts et des métiers”, lorsque la ville fut gouvernée par trois collègues, et une seigneurie ordinaire à une personne. Le XVe siècle fut à Bologne une période de rivalité entre la nouvelle et l'ancienne forme de gouvernement. Ce fut aussi une période, où la ville — après des années de luttes et de troubles — tendait vers une stabilité politique. C'est le principat qui assura finalement cette stabilité à Bologne au XVIe siècle.

